

Ο ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΦΥΛΗ ΜΑΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ κ. ΧΡ. ΧΡΗΣΤΟΥΛΑΚΗ

ΤΙ ΖΗΤΑ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΤΗΣ,
ΚΑΙ ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΖΗΤΟΥΜΕ ΑΠ' ΑΥΤΗΣ.

Το γράμμα του κ. Σκληρού, αφού είχατε την καλοσύνη να ρωτήσετε και μένα τη γνώμη μου, δε θα το σχολιάσω παρά μόνο από μιάν άποψη. Κείνη που περισσότερο περιφρονεί, τη φιλοσοφική.

Στο γράμμα αυτό με δύναμη περιγράφει την άθλια ύλιστική κοινωνική μας κατάσταση, που την αποδίδει στα «άσιατικά στίγματα της φυλής», και ζητά «την ψυχική μας επανάσταση» εναντίον της. Ν' άγκαλιάσουμε, λέει, θερμά τη ζωή, καθώς κάνουν στην Ευρώπη, άδιαφορόντας για το σκεπτικισμό και τη φιλοσοφία. Αυτή τη θεωρούν εκεί καλή μόνο για το γραφείο την ώρα της άνάπαυσης και «ποτέ δέν την λαβαίνουν ως βάση της δράσεώς των, γιατί άπλούστατα δέν συμφωνεί με τη ζωντανή ιδιοσυγκρασία τους».

Μά έδω ευθύς προβάλλει ένα πελώριο φιλοσοφικό πρόβλημα. Είναι δυνατή μιá «ψυχική επανάσταση» εναντίον στα «άσιατικά μας στίγματα»; Με τούτη βέβαια τη φράση δέν μπορεί να έννοει άλλο από μιάν άρρώστια ή ένα μούδιασμα της βούλησης μας, και μόνο έτσι μπορούμε να νοιώσουμε μιάν επαναστατική αντίδραση. Μ' αν ή φιλοσοφία του γραφείου, καθώς τη λέει, μάς οδηγήσει στο άπαισιόδοξο συμπέρασμα πώς δέν είναι διόλου στο χέρι του ανθρώπου ν' αλλάξει τη βούληση του, είτε άρρωστη είτε μή, τότε με τί δικαίωμα έρχεται να μάς το προτείνει, καθώς κάνει στο τέλος της επιστολής του, και πώς γίνεται να μένει άδιάφορος στο φιλοσοφικό έξαγόμενο, και μάλιστα να το περιφρονεί; Πρώτη αντίφαση.

Ο ίδιος όμως, ξεχνώντας την περιφρόνηση του προς τη θεωρία και τα «άπαισιόδοξα φιλοσοφικά συστήματα» καταφεύγει άκριβώς σ' αυτά για να βγάλει το άπαισιόδοξο συμπέρασμα πώς «σ' έμάς, είναι φυσιολογικώς αδύνατο ν' αλλάζουμε το αίμα μας». Δεύτερη αντίφαση.

Έπειτα λέει πώς χρές έχομε «να προσπαθήσουμε να σώσουμε τα παιδιά μας, τη νέα γενεά, που όλοένα γεννιέται, κ' έπομένως τώρα σηματοίζει τον ψυχικό της κόσμο». Μά πάλι τί άλλο παρά ή φιλοσοφία κ' ή άπάνω σ' αυτή στηριγμένη παιδαγωγική μπορούν να μάς δείξουν αν έχομε δικαίωμα κ' ίσαμε ποιό βαθμό να ζητήσουμε να τροποποιήσουμε την παιδική βούληση, να γιατρέψουμε τα παιδιά μας από τα δικά μας «άσιατικά στίγματα»—για να μείνουμε στη φρασσεολογία του κ. Σκληρού; «Μήν το ξεχνάτε, λέει, πώς ο άνθρωπος ρυθμίζεται στην παιδική του ήλικία». Έδω τώρα μάς παρουσιάζεται όπτιμιστής. Τρίτη αντίφαση.

Και για να βγάλει βέβαια ένα τέτοιο έξαγόμενο, έστηριχτηκε, δηλαδή θα έπρεπε νάχει στηριχτεί, που άλλου, παρά στη φιλοσοφία;

Και τέλος, αν σ' έμάς είναι «φυσιολογικώς αδύνατο ν' αλλάζουμε το αίμα μας» γιατί τούτο θάναι δυνατό στα παιδιά μας; Μή το ίδιο το δικό μας αίμα δέν κυκλοφορεί και σ' αυτά;

Έδω όμως παραιτά τη θεωρία του αίματος, και μιλεί για σχηματισμό του ψυχικού των παιδιών κόσμου. Μά τότε πώς άρνιέται σε μάς μιá τέτια ικανότητα για να μετασχηματίσουμε τους έαυτούς μας; Ένα από τα δύο.

Εἴτε θὰ μείνομε στὴ θεωρία τῆς φυσιολογίας τοῦ αἵματος, καὶ τότε τὸ ἴδιο ὀφείλομε νὰ δεχτοῦμε καὶ γιὰ τὰ παιδιὰ μας. Εἴτε, ἂν παραδεχτοῦμε γι' αὐτὰ μιὰ δυνατότητα ψυχικῆς ἀλλαγῆς, τὴν ἴδια δυνατότητα εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀναγνωρίσομε καὶ στοὺς ἑαυτοὺς μας. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὴν ἀρχή, ὅχι διὰ τὸ ποσὸν τῆς ἀλλαγῆς. Κ' ἐνῶ ὁ κ. Σκληρὸς ἀπὸ μᾶς αὐτὴ ὀλότελα τὴν ἀποκλείει, γιὰ τὰ παιδιὰ τὴ βρῖσκει πραγματοποιήσιμη καὶ μὲ τὸ παραπάνω. Τέταρτη ἀντίφαση.

Ἀλήθεια, ἡ εἰλικρίνεια ποὺ πραγματικῶς διακρίνει τὸν κ. Σκληρὸ ἀκέρεια ὑπάρχει καὶ στὴ βεβαίωση του γιὰ τὴν περιφρόνηση ποὺ αἰσθάνεται στὴ θεωρητικὴ σκέψη. Σκοντάφτει σὲ τόσα φιλοσοφικά μπερδέματα, κι' ὅμως τόσο πολὺ βιάζεται ν' ἀγκαλιάσει «θερμὰ τὴ ζωή», ὥστε δὲ βρῖσκει καιρὸ οὔτε καὶ νὰ τὰ ὑπομιαστεῖ.

*
**

Τὸ φιλοσοφικὸ ἐρώτημα ποὺ πρέπει νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ κ. Σκληροῦ εἶναι ἓνα μὰ ὅχι μικρό. Μποροῦμε νὰ τροποποιήσωμε τὴ βούληση μας, ναὶ ἢ ὅχι; Μ' ἄλλα λόγια οὔτε λιγότερο οὔτε περισσότερο ἀνακύπτει ἐδῶ ὀλόκληρο τὸ μεγάλο φιλοσοφικὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας ἢ μὴ θέλησης (*libre arbitre*). Καὶ εἰδικότερα στὴν προκείμενη περίπτωσι τὸ ζήτημα παρουσιάζεται ἔτσι. Μπορῶ τὴ βούληση μου, ποὺ τὴν ἐβρήκα π. χ. ἀσιατικὴ—τὸ διατυπώνω ἔτσι γιὰ εὐκολία—νὰ τὴν τροποποιήσω καὶ νὰ τὴν κάμω ἀντιασιατικὴ; Εἶνε στὸ χέρι μου νὰ τῆς ἀλλάξω τὴν οὐσία της, καὶ νὰ τῆς δώσω ἄλλο περιεχόμενον σύμφωνα μὲ μιὰν ἰδέαν ποὺ ἐσχημάτισα γι' αὐτή, ἂν ἔτσι νομίσω πὼς θὰ τὴν κάμω καλύτερη;

Αὐτὸ εἶναι τὸ θέμα, μὰ καμμιὰ πρόθεση δὲν ἔχω νὰ τὸ καταπιαστώ. Ἐχουν γραφεῖ πολλοὶ τόμοι γιὰ τὸ ζήτημα τοῦτο, χωρὶς ἀκόμα νὰ ἔχει ἱκανοποιητικὰ λυθεῖ, ἴσως γιὰτὶ οὔτε σωστά κι' ὁμοιόμορφα δὲν ἔχει τεθεῖ ἀπ' ὅλους ἴσαμε τώρα.

Ἄντ' αὐτοῦ θὰ ἐξετάσω ἐν ἄλλο ζήτημα, ποὺ συγγενεῦει μὲ τὸ προηγούμενον, μὰ ἢ θέσῃ του εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετον. Ἄντὶ νὰ ἐρευνήσω ἂν μπορῶ ν' ἀλλάξω τὴ βούληση μου, μιὰ κ' ἔλαβα συνείδηση αὐτῆς, θὰ δῶ μήπως αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ συνείδηση ποὺ ἔλαβα γιὰ τὴ βούληση μου τὴν ἐπιδρᾷ καὶ τὴν τροποποιεῖ κάπως, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε βουλευτικὴ προσπάθεια, ὅπως τουλάχιστον ἐννοοῦν τὴν τελευταία οἱ παπᾶδες καὶ κάποιον νεοχριστιανοὶ φιλόσοφοι. Ἄν κάμω π.χ. τὴν παρατήρηση πὼς ἡ βούληση μου ἔχει «ἀσιατικὰ στίγματα», ἢ συνείδηση αὐτῆς τῆς βούλησης μου τὴν ἄφισε ἐντελῶς ἀνεπηρέαστη; Ὑστερα ἀπὸ μιὰ τέτοια παρατήρηση, ἢ θέληση μας ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι εἶταν καὶ πρωτίτερα; Ζητοῦμε δηλαδὴ νὰ μάθομε ἂν μέσα στοὺς περίπλοκους καὶ μυστικούς συντελεστῆς, ποὺ κάνουν ὥστε ἡ βούληση νὰ ἐκδηλώνεται τέττα ἢ τέττα, ἢ συνείδηση ποὺ μορφώνομε γι' αὐτὴ ἐπεμβαίνει μὲ τρόπο ποὺ νὰ στέκεται ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς συντελεστῆς. Ἄν πράγματι παίζει τέτοιο ρόλο, ὅσο ἀσήμαντος κι' ἂν εἶναι, φτάνει γιὰ νὰ τροποποιήσῃ, ἔστω κι' ἀνεπαίσθητα, μιὰ βούληση, ἀφοῦ ἐπροστέθηκε ἓνας καινούριος συστατικὸς τῆς ὁρᾶς. Κι' ἂν τὸ ζήτημα εἶται λυθεῖ καταρχήν, δίδεται μιὰ ἀπάντησις, ἥς εἶναι κ' ἔμμεσις, στὰ συγχισμένα κι' ἀντιφατικὰ ἐξαγόμενα τοῦ κ. Σκληροῦ, ἂν δηλαδὴ «εἶναι φυσιολογικῶς ἀδύνατον ν' ἀλλάξομε τὸ αἷμα μας» ἢ ἂν μποροῦμε νὰ κάνομε «τὴν ψυχικὴν μας ἐπανάστασι».

Ἀδίσταχτα φρονῶ πῶς μιά συνείδηση πού ἔλαβα γιά τή βούληση μου αὐτή καί μόνο μέ τὸ φῶς πού ἔρριξε ἀπάνω της συντελεῖ στο νά τὴν ἀλλάξει, νά τὴν κάμει διαφορετικὴ ἀπ' ὅ,τι εἶταν πρωτύτερα. Φτάνει ἡ συνείδηση νά εἶναι ἀληθινή, δηλαδή ν' ἀνταποκρίνεται στὴ βουλευτικὴ μου πραγματικότητα. Καί γιὰ νάναί τέτια, πρέπει νά βγῇ ἀπὸ μιὰ ἀφιλοκέρδη αὐτοθεώρηση μιᾶς χρονικῆς μου στιγμῆς. Ἄν μιὰ τέτια ἐνόραση μ' ἐπληροφόρησε πὼς ἡ θέληση μου ἔχει π.χ. «ἀσιατικά στίγματα» ὑποστηρίζω πὼς ἡ βούληση μου ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη μέ τὸ νά ἔγινε συνειδητὴ, ἄλλαξε κιόλας. Δὲ λέω βέβαια πὼς ἔγινε, μὰ πὼς ἔγινε διαφορετικὴ, ἄλλο πράμα ἀπ' ὅ,τι εἶταν πρῖν.

Μὰ εἶναι δυνατὴ ἄραγε μιὰ τέτια ἐνόραση; Καί μπορεῖ νά ὑπάρξει ἀπόλυτη ἀφιλοκέρδεια σχετικῶς μ' αὐτή;

Τὸ πρῶτο δὲν πιστεύω κανέναν νά τὸ ἀμφισβητεῖ. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι κι' ἀπὸ λίγο φιλόσοφοι, κι' ὅλοι συχνὰ κάνουν τέτιες ἐσωτερικὲς παρατηρήσεις. Μ' αὐτὲς γιὰ νάχουν κάποια διαρκέστερη ἀξία, γιὰ νά ἐκφράζουν δηλαδή βαθυτέρα κ' ἐπομένως περισσότερο σταθερά τὴν ἐσωτερικὴ μας πραγματικότητα, πρέπει ὁ ἄνθρωπος τὴ στιγμὴ τῆς σύλληψης τοὺς νά βρῇ σκεταὶ σὲ κατάσταση ζώϊκῆς ἀφιλοκέρδειας. Τί εἶναι αὐτή; Εἶναι ἡ ἱκανότητα κάποιων πού ποὺς ξέρει τί μυστηριώδικες κληρονομικὲς συμπτώσεις τοὺς τὴν ἐδημιούργησαν, μιὰ ὀργανικὴ, ἃς τὴν ποῦμε ἔτσι, ἱκανότητα νά μποροῦν κάποτε νά κάνουν ἀφαίρεση τῶν ὀρμῶν, τῶν ἐπιθυμιῶν, τῶν παθῶν τοὺς, νά ξεπερνοῦν ὁλόκληρη τὴν ἐξωτερικότερη ζωικὴ τοὺς αἰσθητικότητα, ἢ τουλάχιστο ὅλ' αὐτὰ νά τὰ κατεβάζουν τόσο πολὺ, ὥστε κείνο πού ὑπολείπεται νά μπορεῖ ἄρτια ν' αὐτοθεωρηθεῖ. Τοῦτο εἶναι τὸ προνόμιο τῶν ἀληθινῶν φιλοσόφων. Κι' ὅσο πιὸ πολὺ ἡ ἀφιλοκέρδεια προσεγγίζει στο ἀπόλυτο, τόσο μεγαλύτερη ἀξία ἔχει κι' ἡ ἀλήθεια πού ἄδραξε. Κι' ἂν στο ἀπόλυτο δὲ δίνομε ἔννοια ποσοτικὴ κ' ἐντατικὴ, μὰ ποιοτικὴ, καθὼς πρέπει ἄλλωστε, ἡ εὕρεση πού κάναμε ἔχει ἀπόλυτη ἀνθρώπινη ἀξία, τουλάχιστο γιὰ τὴ χρονικὴ στιγμὴ πού ἀναφέρεται. Ἐχει κάτι ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο τῆς ἀφιλοκέρδειας πού ἐχρησίμεψε γιὰ ἀναγκαῖο τῆς προαπαιτούμενο. Καί, ἂν πρέπει νά καταφύγομε πάλι γιὰ ἐκφραστικὴ εὐκολία στὶς ποσοτικὲς σχέσεις, μποροῦμε νά ποῦμε πὼς ἡ ἀξία τῆς ἀλήθειας μας βρίσκεται σὲ σχέση ἀνάλογη μέ τὴν ἀφιλοκέρδεια πού εἴχαμε τὴ στιγμὴ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς.¹

¹ Ὁ Μέρξον φρονεῖ πὼς μέ τὴ διαίσθηση (intuition) λαβαίνομε ἄμεση γνώση αὐτῆς τῆς δημιουργίας τῆς ζωῆς. Φοβῶμαι πὼς κάνει κάποια αἰσιόδοξη ὑπερτίμηση τῆς γνωστικῆς πιθανότητος αὐτοῦ πού ὀνομάζει διαίσθηση. Γιατὶ δὲν μπορῶ νάμαι βέβαιος ἂν αὐτὸ πού γνωρίζω μέ τὴν ἄμεση ἐσωτερικὴ μου αἰσθηση εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ ἢ κάτι ἄλλο, π.χ. μιὰ ἐσώτατη ἐντελὴς ἀπόκριση ἀνάγκῃ τῆς, πού συνειδητὰ μού παρουσιάζεται σὰν αὐτοαποκάλυψη ἡ ἐσωτερικὸς ὁραματισμός, μ' ὅλη τὴ φαινομενικὴ του ἀφιλοκέρδεια. Ἄν πρόκειται γιὰ τὴ γενικὴ αἰσθηση τῆς ζωῆς, αὐτὴ μῖς εἶναι πολὺ θολὴ κι' ἀόριστη, καὶ δὲν μποροῦμε νά ποῦμε πὼς ἡ συνείδηση μας τὴν πιάνει ἀπ' ὅλα τὰ μέρη. Στὴ συνείδηση μόλις ἓνας συγχισμένος ψιθυρὸς φτάνει ἀπὸ μέσα μας πρὶν πληροφθεῖ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ζωῆς, χωρὶς ὅμως ποτὲ νά τῆς δίνει ἀκέραιο τὸ νόημα τῆς. Ἄν πάλι πρόκειται γιὰ τοὺς ἐιδικότερους συνειδητικὸς προσδιορισμοὺς πού μέ τὴν ἐσωτερικὴ γνωστικὴ μας ἱκανότητα κάνομε τῆς ζωῆς μας, δὲν μπορῶ νά ξέρω ἂν αὐτοὶ «δαγμά-

Για νά τὸ ἐννοήσουμε αὐτό, ἄς φαντασθοῦμε ἓνα ἄνθρωπο μὲ τὴν εὐ-
χέρεια νά παρατείνει σ' ὅλη του τὴ ζωὴ τὴν κατάστασι μιᾶς ἀπόλυτης ζωι-
κῆς ἀφιλοκέρδειας καὶ αὐτογνωρισμοῦ. Ὅλες οἱ χρονικὲς του στιγμὲς θὰ
εἶταν τότες ὅμοιες ἢ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, κ' ἡ συνείδησι πού ἔλαβε τῆς πρῶ-
της, ὁ συνειδητικὸς δηλαδὴ προσδιορισμὸς πού ἔκαμε τὴν ἀρχικὴ στιγμὴ
τῆς ἀφιλοκέρδους αὐτοθεώρησης, θ' ἀντιστοιχεῖ ἐξίσου καὶ στίς ἐπόμενες. Ἡ
εὕρεσι τοῦ ἐπομένως θὰ ἔχει ἀπόλυτην ἀξία ὅχι μόνο γιὰ τὴ στιγμὴ τῆς
σύλληψης της, μὰ καὶ γιὰ ὅλη του τὴ ζωή.

Τὸ παράδειγμα μιᾶς παρατεταμένης αὐτοθεώρησης δὲν μπορεῖ βέβαια
νά ὑπάρξει στὴ ζωή, γιατί τότε θάπρεπε νά δεχτοῦμε πὼς τὸ ἠθελημένο ἢ
ἀθέλητο τέλος τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ σταμάτημα τῆς ζωῆς. Οὔτε αὐτὸ
εἶναι δυνατὸ, οὔτε ἐπομένως μακρὰ ἐσωτερικὴ προσήλωσις. Ἀμέσως ἡ κινή-
τικὴ πίεσι τῆς ζωῆς ἔρχεται καὶ μᾶς σπρώχνει ἀπὸ κεῖ πού κοντοσταθίκαμε,
γιὰ νά μᾶς παρασύρει στὴ δίνη της καὶ στὸ μυστήριό της. Φέραμε ὅμως τὸ
παράδειγμα τοῦτο γιὰ νά δείξουμε γιὰ ποῖο λόγο ἡ ἀφιλοκέρδεια βρίσκεται
σὲ ἄμεση σχέσι μὲ τὸν αὐτοπροσδιορισμὸ πού κάναμε. Καὶ ἀκόμα γιὰ νά
ἐξηγηθῇ ὅτι ἡ ἀφιλοκέρδεια δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὴν ἱκανότητα νά λι-
γοστεύουμε κάποτε ὅσο μποροῦμε στὸ ἐλάχιστο τὴ δημιουργικὴ πορεία τῆς
ζωῆς.

Μὰ ἐδῶ συμβαίνει καὶ κάτι ἄλλο. Ἐνῶ ἡ ἀφιλοκέρδεια ἐχρησίμευσε γιὰ
νά προσδιορίσουμε ἐσωτερικότερα μιὰ χρονικὴ μας στιγμὴ, ἡ συνείδησι πάλι
πού ἐλάβαμε τῆς τελευταίας, μὲ τὴ στερεοποίησι πού τῆς ἔκαμε, βοηθεῖ ἀπὸ
τ' ἄλλο μέρος τὴν παράτασι τῆς ἀφιλοκέρδους κατάστασις, κ' ὁ προσδιορι-
σμὸς τῆς α' χρονικῆς στιγμῆς τείνει νά ἐπιρρεάσει καὶ τίς ἀκόλουθες ὡς ἓνα
βαθμὸ. Ὡστε ἀφιλοκέρδεια καὶ συνειδητοποίησι ἀλληλοβοηθοῦνται καὶ συμ-
πλέκονται, κ' ἴσως κατὰ βάθος εἶν' ἓνα καὶ τὸ ἴδιο πράγμα. Τίς ἐννοοῦμε
διαφορετικὰς, ἴσως ἀπὸ ἀτέλεια ἢ καὶ στραβὴ ἐξάσκησι τοῦ γ ν ω σ τ ι κ ο ὦ
μας, πού δὲν ἔμαθε ἢ δὲν μπορεῖ νά μὴ δίνει ποσοτικὴν ἀξία σ' ἐννοίαις πού
δὲν ἔχουν ἄλλη ἀπὸ ποιοτικὴ.

Ὅσο λοιπὸν ἀποχτοῦμε τὴ συνήθεια ν' αὐτοπαραιτηρούμαστε, ἂν ἔχομε, ἐν-
νοεῖται τὴν ἱκανότητα, τόσο διαρκέστερα καὶ συχνότερα μποροῦμε νά παρα-
τείνουμε τὴν σχετικὴ ἐπίσχεσι τῆς ζωικῆς δημιουργίας, τόσο λιγότερο τὴν ἀφί-
νομε νά τραβᾷ ἀνεμπόδιστα κ' ὀρμητικὰ τὸ μυστηριώδη της δρόμο.

*
* *

Αὐτοῦ τοῦ δρόμου ὅλο τὸ μᾶκρος, δηλαδὴ τὸ τέρμα, θὰ μπορέσουμε
ἄραγε ποτὲ νά τὸ δοῦμε μὲ τὰ μάτια τῆς ἀνθρώπινης μας συνείδησις ; Ποιὸς

ν ο υ ν» τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα, τὴν οὐσίαν τῆς ζωῆς ἢ ὄχι. Καὶ πιθανό-
τερο μοῦ φαίνεται πὼς πραγματικότητα καὶ συνείδησι εἶναι δυὸ πράγματα
ἀντίμαχα. Γιατὶ ἡ πραγματικότης καὶ ἡ ἀνόργανη κ' ἡ ὀργανικὴ (εἴτε μιὰ
κ' ἡ αὐτὴ εἶναι, εἴτε δυὸ χωριστὲς καὶ μὲ ἀντίθετο ρεῦμα, καθὼς ὑποστηρί-
ζει ὁ Μπέρξον) εἶναι ἓνα ἀδιάκοπο γίνεσθαι, ἐνῶ συνείδησι εἴτε τοῦ ἐξω-
κόσμου (λογισμὸς) εἴτε τῆς ζωῆς (ἐσωτερικὴ αἴσθησι) γιὰ νά ὑπάρξει, πρέ-
πει νά χωρίσει σὲ φέτες τὴν ἀέναη δημιουργικὴ κίνησι τῆς πραγματικότη-
τας. Ἐτοί μόνον μπορεῖ νά τὴν ἐννοήσῃ ἢ νά τὴν αἰσθανθῇ. Πὼς λοιπὸν
γίνεται ἡ στερεοποίησι, ἡ ἀκίνησις, πού εἶναι ἀπαραίτητος ὅρος τῆς συνεί-
δησις, νά κίμει συναίσθητὴ ἢ νοητὴ τὴν κίνησι, τὴ δημιουργίαν πού εἶναι ἡ
οὐσία τῆς πραγματικότητος ;

ξέρει! Κεῖνο πού αισθανόμαστε εἶναι ὅτι ἡ ἀνεξερευνήτη θέληση πού σπρώχνει κάπου τὶς ἄπειρες θελήσεις τῶν ἀνθρώπων, αὐτὸ πού ὀνομάζουμε Μοῖρα, παρουσιάζεται σάν κάτι ἀντίδικο καὶ σκληρὰ ἐχθρικό σὲ καθένα ἄτομο, καὶ πῶς ποτὲ δὲ θὰ θελήσει νὰ τοῦ προδόσει τὸ μυστικό της. Ἴσως γιὰ τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς ἀντιανθρώπινο, ἴσως γιὰ τοῦτο ἐμεῖς δὲν μποροῦμε νὰ τὸ συλλάβουμε μὲ τὰ γνωστικά μας μέσα, ἴσως γιὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει κιόλας. Ποιὸς ξέρει! Μπορεῖ κι' αὐτὴ ἡ γενικὴ κι' ἀνώτερη θέληση ὁλοένα νὰ δημιουργεῖται, καθὼς ὁλοένα δημιουργεῖται χωριστὰ καθένα της μόριο, ἡ ζωὴ καὶ ἡ ὕλη. Κι' αὐτὸ εἶναι τὸ πιθανότερο, γιὰτὶ μὲ τὴν περιορισμένη τουλάχιστο ἀνθρώπινη συνείδηση μας, δὲν μποροῦμε νὰ τὸ νοιώσουμε, πῶς μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἓνα πρᾶμα καθεαυτὸ, (*chose à soi*) θέληση ἢ ὁποσδήποτε ἄλλοιως τὸ ὀνομάσουμε, σταθερό, ἀναλλοίωτο κι' ἀνεπιδράστο ἀπὸ τὴν αἰώνια δημιουργία τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὕλης. Ἄν κεῖνο ποῦ κυριολεκτικὰ ἐκφράζει ἡ λέξη δημιουργία συμβαίνει πράγματι στὸν κόσμο, ἂν δηλαδὴ ὁλοένα γεννιέται κάτι ἐντελῶς νέο, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ οὐ ν ἀναγκαστικὰ ὅλες οἱ προϋποθέσεις του σὲ μιὰ προηγούμενη πραγματικὴ κατάσταση—καὶ μόνο ἔτσι μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἀληθινὴ δημιουργία—τότε αὐτὸ τὸ ν ἐ ο πρᾶμα, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ προσδιοριστεῖ ἀπὸ πρωτότερα, θὰ φεύγει ἀπὸ τὴν ἐξουσία μᾶς θέλησης ἀμετάβλητης πού ἀπὸ πρωτότερα θὰ ὑπάρχει. Ὡστε μιὰ τέτια ἀνώτερη θέληση ὑποχρεωτικὰ πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὴ δημιουργία, νὰ δημιουργεῖται διαρκῶς.

Μ' ἂν δὲν μπορέσουμε ποτὲ νὰ λάβουμε συνείδηση αὐτῆς τῆς ὑπέριστης θέλησης, ἴσως ὅμως μᾶς εἶναι δοσμένο ἀπ' αὐτὴ τὴν ἴδια νὰ λάβουμε κάποτε εἰδικότερη συνείδηση τῆς ἀνθρώπινης μας μοῖρας. Ἴσως δηλαδὴ μὲ ἀπὸ τὶς μερικὲς πραγματοποιήσεις τῶν βουλῶν τῆς ἀκατανόητης αὐτῆς θέλησης νὰ ἐπέλθῃ μὲ τὸ νὰ μπορέσει ὁ ἄνθρωπος μιὰ μέρα νὰ δημιουργεῖ συνειδητὰ τὴ ζωὴ του. Αὐτὸ ἐννοῦμε ὅταν λέμε ὅτι μπορεῖ νὰ λάβουμε συνείδηση τῆς μοῖρας μας. Ὅχι ὅτι θὰ μπορέσουμε νὰ τὴ γνωρίσουμε αὐτὴ καθεαυτήν. Ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ αἰώνιου μυστικοῦ, καὶ ποτὲ δὲ θὰ μᾶς ἀποκαλυφθεῖ. Μὰ ἴσως μπορέσουμε νὰ τῆς ξεφύγουμε, καὶ νὰ δημιουργήσουμε στοὺς ἑαυτοὺς μας ἓνα σκοπὸ. Κι' ἂν αὐτὸ γίνῃ, θὰ σημαίνει πῶς ἔτσι θὰ τὸ θέλῃ ἡ ἀνώτατη θέληση, πῶς περιέχεται μέσα στὴν ἄπειρη δημιουργία της, καὶ πραγματοποιεῖ ἓνα μερικὸ κι' ἀνεξιχνίαστο γιὰ μᾶς σκοπὸ της. Κ' ἴσως αὐτὸς εἶναι σχετικῶς μὲ τὸν ἄνθρωπο, τὸ σβύσιμο του, ἓνα τέτιο συνειδητὸ σβύσιμο. Ἴσως δηλαδὴ ἡ ὁλοκληρωτικὴ συνειδητοποίηση τῆς ζωῆς νὰ εἶναι ὁ τελευταῖος σταθμὸς τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης, καὶ κεῖνο πού μιὰ μέρα θὰ μπορέσουν ἀξέρια νὰ τὴν πραγματοποιήσουν, γιὰ νὰ φτάσουν ἐκεῖ, αὐτὸ θὰ σημαίνει πῶς ἔχει μέσα τους ἐντελῶς στερεῖναι ἡ πηγὴ τῆς ζωϊκῆς γονιμότητος. Θὰ εἶναι τέλεια ἄτομα καὶ δὲ θ' ἀντιπροσωπεύουν δυναμικὰ τὸ εἶδος.

*
* *

Δύο εἶναι οἱ τρόποι πού ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ συμπεριφερθεῖ μὲ τὴ μοῖρα του. Εἴτε νὰ τῆς παραδοθεῖ ὁλότελα μὲ τυφλὴ ἐμπιστοσύνη, εἴτε νὰ τῆς ἀντισταθεῖ.

Ἐπάρχουν πολλοί, πού ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ διαισθάνονται ὅχι βέβαια αὐτὴ τὴ μοῖρα τους, τὸ περιεχόμενο τῆς θέλησης της, μὰ ὅ,τι ἔναν-

τιώνεται σ' αυτή. Αυτοί είναι που πετυχαίνουν πέρα-πέρα στη ζωή. 'Αποφεύγοντας κάθε στραβοπάτημα και παραστράτισμα, ανοίγουν διάπλατα τα πανιά τους, ὅθεν ἐκεῖ που φυσᾷ πρῶτος ὁ ἀγέρας τῆς τύχης τους, καὶ πλέουν ὀλάρμενοι τῇ θάλασσᾳ τῆς ζωῆς. Εἶναι οἱ εὐχαριστημένοι καὶ οἱ τυχεροί. 'Αντὶ νὰ παλεύουν τὸν ἀτέλειωτο ἀγώνα μὲ τὴ σκληρὴ μοῖρα, καθὼς οἱ ἄλλοι, ξέρουν νὰ βροῦν τὸ δρόμο πού αὐτὴ θέλει. Καὶ τότε ἐκείνη μὲ προθυμία κ' εὐμένεια τοὺς φέρνει μαλακὰ κι' ἀνεμπόδιστα ἐκεῖ πού αὐτὴ ξέρει. Συνήθως γι' αὐτοὺς λέμε πὼς ξέρουν τί θέλουν, ἐνῶ σωστότερο θὰ εἶταν νὰ λέγαμε πὼς ξέρουν τί δὲν πρέπει νὰ θέλουν. Κεῖνο πού τοὺς προσφέρεται φαντάζονται πὼς αὐτοὶ τὸ θέλησαν καὶ τὸ κατάφεραν, γι' αὐτὸ εἶναι εὐχαριστημένοι.

Μιά τέτοια ἔμμεση γνώση κείνου πού ἀντιμάχεται στὴ μυστηριώδικη ὥθηση τῆς ζωῆς εἶναι χρήσιμη γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πού τὴ ζωὴ τους τὴ ζοῦν μὲ δράση ἐξωτερικὴ. Μὰ οἱ ἄνθρωποι τῆς θεωρητικῆς σκέψης δὲ θέλουν νὰ τρέχουν εὐκολα, ἔχουν ἀνάγκη ν' ἀντιστέκονται πότε πότε, ἀφοῦ αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ ν' αὐτοθεωρηθοῦν. Τῶν ἄλλων ὅλο τὸ θέλητρο ὑπάρχει στὸ ἀλαφρὸ ἄσφαλτο καὶ γλήγορο περπάτημα πού τρέχουν τὸ δρόμο τους ἀνάμεσα στὴ ζωὴ, τούτων τὸ μεγαλεῖο βρίζεται στὸ ἀργό, βαρὺ κι' ἀμφίβολο βῆμα. Αὐτοὶ ἀντιστέκονται, οἱ ἄλλοι σπρώχνονται καὶ σπρώχνουν διαρκῶς. 'Αντιστέκονται, σημαίνει πὼς συγκρατοῦν τὴ δημιουργικὴ ὥθηση τῆς ζωῆς, συστέλλουν τὰ μεγάλα κ' ἔντονα συμφέροντα τῆς, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ τὴ θεωρήσουν βαθύτερα. Κατορθώνουν νὰ περιπέσουν στὴν ἀφιλοκέρδεια, πού εἴπαμε πρωτίτερα, γιὰ νὰ προσδιορίσουν μιὰ χρονικὴ τους στιγμή, ν' αὐτογνωριστοῦν. Μὰ ὁ προσδιορισμὸς πού κἀναν σπάνια περιέχει ἓνα ἀπλὸ γνωρισμὸ, μιὰ σκέτη συνειδητοποίηση κατὰ ὀρισμένο τρόπο τῆς χρονικῆς στιγμῆς πού ἐξήτησαν νὰ δοῦν. 'Ισως μάλιστα, ἂν ἐξετάσαμε προσεχτικὰ, θὰ δοῦμε πὼς καμμιά γνήσια φιλοσοφικὴ εὕρεση δὲν ὑπάρχει πού νὰ μπορεῖ νὰ καταταχθεῖ σ' αὐτὴ τὴν κατηγορίᾳ. Αὐτὲς συνήθως εἶναι ἢ φιλοσοφικοὶ δογματισμοὶ ἢ ἐπιπόλαια φιλοσοφικὰ σχεδιάσματα. Γιατὶ ἐπιτέλους ὀλοκληρωτικὴ συνειδητοποίηση τῆς οὐσίας μιᾶς χρονικῆς στιγμῆς δὲ μᾶς εἶναι ἐφικτὴ, τὸ εἴπαμε καὶ παραπάνω. Κάτι ἄλλο λοιπὸν ἐκφράζουν οἱ τέτοιες αὐτοθεωρήσεις, κι' αὐτὸ εἶναι ἡ παρατήρηση μιᾶς χρονικῆς στιγμῆς τῆς ζωῆς διὰ μέσου τῆς ἀντίστασης πού κατόρθωσαν νὰ προβάλλουν στὸ ἀκατάσχετο ρεῦμά της. Περιέχει μᾶλλον λόγια συνειδητοποίηση ὅχι τῆς ζωῆς, καθὼς ἐκδηλώθηκε σὲ μιὰ στιγμή, μὰ τῆς ἀντίθετης πίεσης πού ἔγινε ἀπὸ τὸ φιλόσοφο γιὰ νὰ σταματήσει τὴ δημιουργικὴ ὥθηση τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Γιαντὸ οἱ βαθύτερες εὐρέσεις πού ἔγιναν σὲ στιγμὲς τέτιας αὐτοθεώρησης, κρύβουν πάντα μέσα τους κάποιαν αἰσιοδοξίᾳ πού βγαίνει ἀπὸ τὴ συναίσθηση τῆς δύναμης γιὰ τὴν ἀντίσταση στὸ μεγάλο καὶ σκοτεινὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς. Κι' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἀντίσταση ὀνόμασαν «θέληση ζωῆς» «θέληση κυριαρχίας» «θέληση γιὰ συνειδητοποίηση» καθὼς ὁ Φουγιέ, «θέληση γιὰ ἐλεύθερη δημιουργία» καθὼς ὁ Μπέρξον. 'Όλα αὐτὰ ἴσως κατὰ βάθος δὲν εἶναι διαφορετικὰ πράγματα, καὶ δείχνουν κυρίως τὸ βαθμὸ πού καθένας ἀπὸ κείνους πού τὰ διατύπωσαν, μπόρεσε ν' ἀντισταθεῖ στὸ ἐσωτερικὸ καὶ μοιραῖο σπρώξιμο τῆς ζωῆς του.

Γιαντὸ, ἐνῶ συνήθως ἔχομε τὴ συναίσθηση πὼς εἴμαστε χεροπόδαρα δεμένοι καὶ παραδομένοι στὸ μοιραῖο, κάποτε μᾶς συμβαίνει νάχομε τὴ συναίσθηση πὼς εἴμαστε ἐλεύθεροι. Μ' αὐτὴ ἡ συναίσθηση τῆς ἐλευθερίας δὲν

προέρχεται από άμεση γνώση, καθώς υποστηρίζει ο Μπέρξον, ενός πράγμα-
τος που άποτελεί την ουσία της ζωής, μά σημαίνει την αντίσταση που κα-
ταφέραμε να βάλομε μιá στιγμή στο φαταλιστικό μας δρόμο, στην άρνηση
της έλευθερίας μας, που είναι και ο κανόνας. Παριστάνει ένα πλύν, κάτι
που υποκλέψαμε, κάποιο μικρό και στιγμιαίο εμπόδιο που βάλαμε στο δυ-
νατό κι' ακατάσχετο της ζωής ρεύμα.

Αυτή ή αντίσταση δέν πρέπει βέβαια νά δεχτούμε πώς μās έκτρέπει
από τó μοιραίο ή πώς μās επιτρέπει νά ξεφεύγομε κι' όλοτελα άπ' αυτό.
Ίσα-ίσα, νομίζω, άποτελεί κάποια συμπύκνωση αυτού και κάποια επιτάχυνση
της πορείας του, μόλον που με την έκτατική (spatiale) διατύπωση που κά-
ναμε, παρουσιάζεται με αντίθετη κατεύθυνση. Μά ό,τι κι' άν είναι, ανεβάζει
σημαντικά την αξία του ανθρώπου. Και μόνο μιá στιγμή σε μιá έλάχιστη
δόση νά μπορέσει κανείς ν' άλαφρώσει από την άνεξιχνίαστη και βαρειά
πίεση της δημιουργίας της ζωής, αυτό και μόνο του επιτρέπει νά κάμει μιá
θεϊκή χειρονομία, και νά ξεχωρίσει, άνάμεσα στο ύποταχτικό της μοίρας
πλήθος, σάν ήμίθεος.

* *
*

Γιά νά υπάρξει λοιπόν αυτοθεώρηση αφιλόκερδη, πρέπει νά σταθούμε
σε κάποια άπόσταση από τη φαταλαστική πορεία της ζωής μας ή, άν θέλετε,
νά σταματήσομε κίπως μιá χρονική στιγμή του γίνεσθαι μας, και νά τη θεω-
ρήσομε. Και τότε αναγκαστικά, καθώς είπαμε, στόν προσδιορισμό που κά-
ναμε της χρονικής εκείνης στιγμής θ' αντιπροσωπεύεται και ή προσπάθεια
που καταβάλαμε. Δέν μπορούμε νά δούμε την τυφλή τάση της ζωής μας,
θά την προσδιορίσομε σχετικά πάντα με την αντίσταση που μπορέσαμε νά
φέρομε σ' αυτή, κι' έτσι μόνο θά τη συνειδητοποιήσομε. Κείνος που περνά
τη ζωή του μ' έντονη κι' ακατάπαυτη έξωτερική δράση, δέ θά μπορέσει ποτέ
νά λάβει συνείδηση της βούλησης του, γιατί πάντα είναι παραδομένος όλο-
κληρωτικά σ' αυτή. Κι' έδω υπάρχει μιá σπουδαία έσωτερική διαφορά με-
ταξύ του φιλοσόφου, που προσδιόρισε συνειδητά την τάση της ζωής του—με
τόν τρόπον που παραπάνω εξηγήθηκε—και τών άλλων ανθρώπων. "Όταν ό
Γκυγιώ π.χ. λέει «όν άνώτερο είναι κείνο που έπιχειρεί και κινδυνεύει πε-
ρισσότερο είτε με τη σκέψη είτε με την πράξη» δέ μās άποκαλύπτει ξερά
και ψυχρά μιá πραγματικότητα της ζωής, που υπάρχει άκριβώς όπως τη
διατύπωσε, και τó μόνο που έκαμε ήταν νά την δει και νά μās την άναγ-
γείλει. Διόλου. "Αν προσέξομε λίγο, θά βρούμε πώς στήν παραπάνω πρό-
ταση υπάρχει και κάτι δημιουργημένο. Η σχετική έλευθερία, που διατελούσε
τη στιγμή της εύρεσης του, έπαιξε τó ρόλο έως έδω, και μέσα στόν προσ-
διορισμό αυτό ύπολανθάνει ένα πρέπει. Μά, άν ό άφορισμός έτούτος δέν
έσχεδιάστηκε πρόχειρα ή δέν έσχηματίστηκε με τη λογική, μά βγήκε από έσω-
τερική προσηλωμένη παρατήρηση, τότε πρέπει νά δεχτούμε ό,τι, τη στιγμή που
τόν έπρόφερε ό φιλόσοφος, τόν έπραγματοποίησε κιόλας ίσαμ' ένα βαθμό στόν
έαυτό του. Οί αυτοπροσδιορισμοί που κάνομε, γιά τούς λόγους που εξη-
γήσαμε, δέν αναφέρονται μόνο στη χρονική στιγμή της σύλληψής τους, μά
έπιρρεάζουν πολύ ή λίγο και τίς επόμενες στιγμές της ζωής μας. Και ή
σκέψη του Γκυγιώ, άφóτου έσυνειδητοποίησε έτσι μιá έσωτερική του κατά-
σταση, πρέπει νά δεχτούμε πώς είχε γίνει σταθερότερα κι' έντονότερα γε-
ναία και ριψοκίνδυνη. Την ήθική που πηγάζει άπ' αυτή την εύρεση,

αὐτὸς τὴν ἔζησε, τὴν ὥρα πού τὴν ἐσύλλαβε, γιατί εἶχε κατορθώσει μιὰν ἀξιόλογη ἐπιχείρηση στὸ ἐσωτερικό του, μὲ τὸ νὰ συγκρατήσει τὴν πορεία τῆς ζωῆς του, καὶ νὰ τὴν προσδιορίσει ἔτσι συνειδητά. Καὶ μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς οἱ ἀληθινοὶ φιλόσοφοι διημιουργοῦν ὡς ἓνα βαθμὸ τῆ ζωῆ τους. Ἡ αὐτοδημιουργία τους δὲν ὀφείλεται τόσο στὸν αὐτοπροσδιορισμὸ πὺν ἔκαναν, ὅσο στὸ συγκράτημα πὺν κατορθώνουν νὰ πραγματοποιοιοῦν τῆς ζωῆς τους. Ἡ τέτια ἢ τέτια συνειδητοποίηση αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς ἀντίστασης, βοηθᾷ μόνο στὸ νὰ τὴ στερεοποιεῖ περισσότερο, νὰ τῆς δίνει ὀρισμένη κατεύθυνση, κι' ἔτσι νὰ διευκολύνει τὴν ἐπανάληψη καὶ τὴ διάρκειά της.

Κι' ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι πὺν καθορίζει τὴ διαφορὰ πὺν εἴπαμε, μεταξὺ φιλόσοφου καὶ κοινοῦ ἀνθρώπου. Ἐκεῖνος πρῶτα ἐπραγματοποίησε ἐσωτερικά τὸ «πρέπει» πὺν βγαίνει ἀπὸ τὴν εὐρεση του, κ' ἔπειτα τὸ γεγονός αὐτὸ τὸ ἐσυνειδητοποίησε μὲ τὸν προσδιορισμὸ του. Κ' ἡ συνειδητοποίηση πάλι τὸ ἔκαμε σταθερότερο καὶ περισσότερο πραγματικό. Ἐνῶ οἱ ἄλλοι τὸ «πρέπει» του τὸ παραλαβαίνουν ἔτοιμο ἀπὸ αὐτόνε, καὶ προσπαθοῦν σύμφωνα μ' αὐτὸ νὰ προσαρμόσουν τὴ δράση τους. Ἐδῶ ὑπάρχει βουλευτική προσπάθεια γιὰ συμμόρφωση μὲ ὀρισμένο ἠθικὸ κανόνα. Ἄν αὐτὸς εἶναι δογματικός—καθὼς συμβαίνει στίς ἠθικὲς τῶν θρησκειῶν—θὰ διαμορφώσει μὲ τὸ σταυρὸ μιὰ κατηγορικὴ συνείδηση, πὺν θὰ κανονίζει τίς βουλευτικὲς προσπάθειες. Ἄν τὸ «πρέπει» εἶναι φιλοσοφικό, ἂν βγῇκε δηλαδὴ ἀπὸ ἐσωτερικὸ ἀφιλόκερδο προσδιορισμὸ ἐνὸς ἀνθρώπου, τότε οἱ ἄλλοι εἴτε θὰ τὸ δεχτοῦν κατηγορικὰ, καὶ θὰ περιοριστοῦν νὰ συμμορφώσουν στενὰ τὴν ἐνέργειά τους μὲ κείνο· εἴτε θὰ προσπαθῇσουν νὰ παρακολουθήσουν τὸ φιλόσοφο στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιχειρημάτων του, στὸ συλλογιστικὸ του τρόπο (ἢ καὶ θὰ ὑποστοῦν τὴν ὑποβλητικὴ του δύναμη) κ' ἔτσι θὰ διαμορφώσουν μιὰ ἀνάλογη συνείδηση πὺν θὰ ἐπιρρεάζει λίγο ἢ πολὺ τὴ πράξη τους. Ἐδῶ λοιπὸν πρῶτα σχηματίζεται ἀπὸ τὰ ἔξω μιὰ συνείδηση, κι' αὐτὴνε παρακολουθεῖ ἡ ἠθική, πὺν τείνει κι' αὐτὴ νὰ πραγματοποιηθεῖ πρὸς τὰ ἔξω. Ἐνῶ στὸ φιλόσοφο, καθὼς εἴπαμε, πρῶτα πραγματοποιεῖται μιὰ ἠθικὴ μέσα του, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο συνειδητὰ προσδιορίζει. Ἡ διαφορὰ, μεταξὺ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου, εἶναι κολοσσιαία. Μ' ἄλλα λόγια τὴν αὐτοδημιουργία τοῦ φιλοσόφου, ἔμεῖς τὴν πέρνουμε γιὰ ἠθική.

Σὲ πολλοὺς οἱ τέτιοι κανόνες διαγωγῆς, κ' οἱ θεωρητικοὶ συλλογισμοὶ πὺν τοὺς στηρίζουν, στέκονται πολὺ χρήσιμοι, ἂν μ' αὐτοὺς ἀναπτύσσουν ἐντονώτατα καὶ πλατύτατα τὴ δράση τους. Ἦταν μιὰ ἔνδειξη γιὰ νὰ βροῦν τὴ μυστικὴ γραμμὴ τῆς μοίρας τους, πὺν εἴπαμε καὶ νὰ τραβήξουν γεμάτα τὸ δρόμο τῆς ζωῆς τους. Βρῆκαν μιὰ ἠθικὴ πὺν ταίριαξε μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία τους, τὴν ἀρπαξαν καὶ τράβηξαν ὀμπρός. Μᾶραγε ὅσοι ἀπ' αὐτοὺς νομίζουν πὼς ἐγκολπώθηκαν τὴν ἠθικὴ π. χ. τοῦ Νίτσε, δοκίμασαν τίποτα, ἔστω κ' ἐλάχιστο ἀπὸ κείνο πὺν αὐτὸς αἰσθάνθηκε, ὅταν μᾶς εἶπε γιὰ τὴν «κυριαρχία τῆς θέλησης;» Ἐκυριάρχησαν αὐτοὶ τὴ θέληση τους ἢ ἐκυριαρχήθηκαν ἀπὸ ἐκείνη;

*
*
*

Τοῦτο συμβαίνει, καθὼς εἶδαμε, γιατί οἱ φιλόσοφοι δημιουργόντας ἔξωσαν τὴν ἠθικὴ τους. Νὰ γιατί εἴπαμε πὼς οἱ διάφοροι φιλοσοφικοὶ προσδιορισμοὶ τῆς βουλευτικῆς τάσης ἐλάχιστα διαφέρουν κατὰ βάθος ἀναμεταξύ τους.

Γιατί όλοι βγήκαν από άνθρωπο, κι' όλοι όφείλονται στην ίδια αιτία. Οί διαφορές τους όφείλονται στις ατομικές παραλλαγές που σε καθένα παρουσιάζει ή δημιουργική ώθηση της ζωής του, και στο ποσόν της αντίστασης που κατόρθωσε νά επιφέρει. Μά το αποτέλεσμα που σ' όλους τους φιλόσοφους έφεραν είναι περίπου τό ίδιο, γιατί σ' όλους δέν είναι τίποτ' άλλο από τη συνείδηση της αντίστασης και της αυτοδημιουργίας. Γιαντό οί φιλόσοφοι όσοι έφτασαν σ' ένα τέτιο αυτοπροσδιορισμό έχουν τό ίδιο ήθικό μεγαλειό, ακτινοβολούν όμοια λάμψη. Και διαιστανόμαστε ακόμα πώς στο βάθος τους έχουν την ίδια ψυχική μακαριότητα.

Αν όμως τους προσδιορισμούς των αυτών τους δούμε άπ' έξω, αν έμεις ή και άλλοι θελήσουμε νά δημιουργήσουμε άπάνω σ' αυτούς ένα σύστημα ήθικης, ένα κανόνα κανόνων δράσης, τότε βέβαια οί ανεπαίσθητες ατομικές παραλλαγές, που παραπάνω άναφέραμε, μεγαλώνουν, κι' όσο περιεκτικότερο και πληρέστερο θά είναι τό σύστημα της ήθικης που ζητούμε νά κατασκευάσουμε, τόσο οί διαφορές αυτές θά έξογκώνονται, κι' όλοένα αί γραμμές των διαφόρων ήθικών θ' αποκλίνουν ή μιá από την άλλη. Αυτό όμως γίνεται, γιατί τους φιλοσοφικούς προσδιορισμούς αντί νά τους αισθανθούμε έσωτερικά, τους βλέπουμε έξωτερικά μονάχα, και ζητούμε νά τραβήξουμε άπ' αυτούς διάφορες λογικές συνέπειες, και μόνο με τη λογική μας νά φτιάξουμε ένα όλόκληρο ήθικό οικόδομημα. Αυτό είναι χρήσιμο ίσως γιά τους άλλους, άφού μόνο με την επιχειρηματολογία θά μπορέσουν νά μορφώσουν έως ένα βαθμό μιá έμμεση συνείδηση, και με αυτή νά επιδράσουν τη βούληση τους ή και νά τη δικαιολογήσουν. Μά ή έσωτερική διαφορά μεταξύ εκείνων, που σχηματίζουν από τά έξω μιάν όρισμένη συνείδηση, και του φιλόσοφου που τη δημιουργεί από τά μέσα, είναι ποιητική διαφορά, διαφορά φύσης. Κ' είναι άδιάφορο άπ' αυτή την άποψη αν ή από τά έξω μορφωμένη συνείδηση είναι δογματική, καθώς συμβαίνει στους πιστούς των θρησκειών, ή λογική, καθώς συμβαίνει στους όπαδούς των φιλοσοφικών ήθικων συστημάτων. Ό,τι κι' αν είναι, άποτελεί μιá παθητική προσαρμογή, δείχνει μιá στάση ύποταγής, και δέν έχει καμμιάν ανώτερη αξία. Κι' όμως και μιá τέτια από τά έξω συνείδηση επιρροάζει τη βούληση μας, κ' έπομένως και στην περίπτωση ακόμα αυτή δέν έχει κανένα δίκιο ό κ. Σκληρός, όταν αποφαινεται πώς «σ' έμάς είναι φυσιο-λογικώς άδύνατο ν' αλλάξουμε τό αίμα μας».

Σ' όλους τους ανθρώπους ή συνείδηση που έμόρφωσαν επιδρά στη δημιουργική κίνηση της ζωής τους. Τά φαντάσματα, οί μυστικοπάθειες, οί όραματισμοί κ' οί δεισιδαιμονίες των μεσαιωνικών ανθρώπων είταν ίσαμ' ένα βαθμό πραγματικότητες, που ύπήρχαν μέσα στις βαθιές και σκοτεινές ψυχές τους. Ό έπιστημονισμός του περασμένου αιώνα δέν τήδιωξε αυτά τά φαντάσματα, άπλούστατα έξέρανε κ' έρίχανε τίς ανθρώπινες ψυχές τόσο πολύ, που δέν είταν ίσως έντελώς άτοπη ή προσδοκία κάποιων έπιστημόνων πώς θά μπορούσαν μιá μέρα νά υπαγάγουν τη συνολική ζωή σε μαθηματικό τύπο, αν έξακολουθούσε έννοείται νά τραβά τό δρόμο της μέσα στη σαχάρα και την ξεραίλα του στενού έπιστημονισμού.

Από τά προηγούμενα ξεκαθαρίζεται ποιός είναι ό κύριος σκοπός της καθαντό φιλοσοφικής έρευνας, όπως τη δέχομαι. Δέν είναι ούτε νά μάς άποκαλύπτει μυστικά της ζωής, ούτε νά διατυπώνει ήθικά συστήματα, ακόμα κι' όταν κατορθώνει νά μάς διαμορφώνει μιá συνείδηση, που νά

ἐπιδρῶ στή θέληση μας, καί νά τήν κάνει νά ἐκδηλώνεται σύμφωνα μέ τήν ἠθική πού ἐδιάγραψε. Αὐτά μπορεί νά ἔχουν πρακτική χρησιμότητα, καμιάν ὅμως ἄλλη γιά τόν ἄνθρωπο ἀξία. Ἄν αὐτός εἶναι ἀπό τοὺς πολλοὺς πού εἶναι ἐτοιμοί νά ὑπακούσουν τυφλά σέ μιὰ ἐξωτερική προσταγή ἢ καί συνειδητά, ἀφοῦ δηλαδή πρῶτα πάρουν ἀπό τὰ ἔξω μιάν ὀρισμένη καί εἰδική συνείδηση, αὐτά πάντα θά βροῦν μιὰ οὐρανοκατέβατη ἠθική ἢ μιάν ἀνθρώπινη ἰδεολογία γιά νά στηριχτοῦν καί νά συμμορφώσουν τή στάση τους. Ἄν δὲν ἔβρισκαν ἐτούτη, θάπερναν μιάν ἄλλη. Ἡ μόνη σχετική ὑπεροχή τῆς μιᾶς ἀπὸ τὴν ἄλλη θά βγαίνει μόνο ἀπὸ τὴ μεγαλύτερη τὴν ἐνέργεια πού κατορθώνει νά φέρνει στὴν ἀνθρώπινη δράση. Ἄλλες κεντοῦν τὴν ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, κι' ἄλλες τὴ χαλαρώνουν καί τὴ ναρκώνουν. Ἄν εἶναι πάλι ἀπὸ τοὺς λίγους, ἀπὸ τοὺς ἐκλεκτοὺς, πού ἔχουν τὸ χάρισμα τῆς αὐτοθεώρησης, αὐτοὶ ἀπλᾶ βοηθήματα μόνο μποροῦν νά πάρουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους σαναδέλφους των. Γιατὶ καθὼς ἐκεῖνοι, ἔτσι καί τοῦτοι, αὐτὸ πού κυρίως τοὺς λείπει, καί τὸ γυρεῦν, εἶναι ὁ αὐτοπροσδιορισμός, κι' αὐτὸς ποτὲ δὲν μπορεί νά μᾶς δοθεῖ ἀπ' ὅζω. Σὲ κάθε ἄτομο ἡ δημιουργική πορεία τῆς ζωῆς του ἔχει μιάν ἰδιαίτερη ἀπόχρωση, γιαντὸ τοῦ χρειάζεται ἓνας ἀτομικὸς προσδιορισμός. Ὅσο δὲν τὸν πετυχαίνει καί δὲν τὸν πραγματοποιεῖ ὁ φιλόσοφος, δὲν ἡσυχάζει, κάποιο σκουλήκι θά τονὲ τρώει, κάτι διαρκῶς θά γυρεῖ μέσα του. Μπορεῖ νάχει πάρει ξένο φιλοσοφικὸ προσδιορισμό, κ' ἴσως νά νομίζει πὼς μοιάζει μέ τὸ φιλόσοφο πού τονὲ βρῆκε. Τίποτα. Θά τοῦ μοιάσει μόνο, ἅμα βρεῖ τὸ δικό του, ἅμα αὐτοπροσδιοριστεῖ συνειδητά, καί τότε μόνο ἅμα ἐσωτερικά θά εἰρηνεύσει. Γιατὶ μόνο τότε θάχει πραγματοποιήσει τὴν αὐτοδημιουργία του.

Αὐτὸς εἶναι ὁ βαρὺς κληρὸς τοῦ φιλοσόφου. Νά μπορεί νά ἀντιστέκεται κάπως στὸ τυφλὸ δημιουργικὸ γίνεσθαι τῆς ζωῆς του, καί στὴν ἀντίσταση του αὐτὴ νά δίνει μιὰ συνειδητὴ κατευθυνση, νά συνειδητοποιεῖ τὴν ἀντίσταση του. Εἴτε σ' αὐτὸ τὸ κίνημα ὑπάρχει σπέρμα κυριολεκτικῶς αὐτοδημιουργίας, εἴτε ἀπλῶς ἀντιπροσωπεύει μιὰ μεγάλη συμπύκνωση τῆς φатаλιστικῆς πορείας, πού ἡ ζωὴ μέσα σὲ πολλὰς γενιὲς θά τραβοῦσε, γιά νά καταλήξει ἐκεῖ, τὸ κίνημα ἐτοῦτο πάντα ἀπομένει ὑπέροχο, κι' ὅπως κι' ἂν ἔχει, μποροῦμε νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε δημιουργικόν. Ὁ ἄνθρωπος τείνει στὸ νὰ δημιουργεῖ μιὰ μέρα μόνος του τὴ ζωὴ του. Ἰσαμε σήμερα τέτια φαινόμενα στάθηκαν ἐντελῶς ἐξαιρετικά, κι' ἡ αὐτοδημιουργία τῆς ζωῆς πού κάποιοι ἐπραγματοποίησαν ἔγινε σ' ἐλάχιστη δόση. Εἴταν μονάδες ἀσήμαντες μέσα στὸ πέρασμα τῶν ἱστορικῶν αἰώνων καί τὸν ὠκεανὸ τῶν ἀνθρωπίνων θελήσεων. Μ' αὐτὸ δὲ σημαίνει τίποτα, φτάνει νά εἶναι ἀλήθεια πὼς μιὰ τέτια αὐτοδημιουργία μπορεί νά πραγματοποιεῖται. Ὁ χρόνος ἐπίσης εἶναι ἄπειρος προστά μας, καί ὅ,τι ἴσαμε τώρα τόσο σπάνια καί λιγοστά γίνηκε, ἀργότερα μπορεί ν' ἀποτελεῖ τὸν κανόνα. Δὲν μπορεί κανεὶς ἀπὸ πρῶτῃτερα νὰ ὑπολογίσει πού μπορεί νά καταπλήξει μιὰ ἐξέλιξη τῆς ζωῆς, μιὰ καί πάρει ἓνα δρόμο. Κ' ἴσως αὐτὸς νά εἶναι ὁ δρόμος πού θά πάρει τελειωτικά ὁ ἄνθρωπος. Νά μπορεί ὡς ἓνα βαθμὸ νὰ δημιουργεῖ τὴ ζωὴ του, νά πὼς στάλῃθαι ὁ ἄνθρωπος θά ξεπεράσει τὸν ἑαυτό του. Καί μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια πέρνει ἰδιαίτερο φῶς τὸ νιτσακὸ ἀξίωμα πὼς τὸ ἐλατήριο τοῦ κόσμου πάντα εἶναι « οἱ ὁδηγοὶ δημιουργοί ».

Έτσι εξηγείται και γιατί μιὰ γνήσια φιλοσοφική εὔρεση δὲν μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ μὲ ξερὲς συλλογιστικὲς ἀναλύσεις. Μάταια θὰ προσπαθῇσιν ὁ φιλόσοφος νὰ μᾶς δώσει νὰ ἐννοήσουμε λογικὰ τὸν αὐτοπροδιορισμό, ποῦ ὁ ἴδιος ἐσύνθεσε. Κι' ἂν τὸ ἐπιζητήσει, ἀναγκαστικά θὰ τὸν ἀχαμνίσει, θὰ τὸν ξεθωριάσει, θὰ τοῦ ἀφαιρέσει ὅλο τὸ πλαστικό του θέλητρο. Γιαυτὸ ἀκόμα νομίζω πὼς τὸ ὕφος ποῦ ἀρμόζει καλλύτερα στὸν ἀληθινὸ φιλόσοφο εἶναι τὸ κάπως ποιητικό, καθὼς π. χ. ἔκαμε ὁ Ἑμερσον καὶ ὁ Νίτσε. Ἡ φιλοσοφική διατύπωση πρέπει νὰ παρουσιάζει κάτι τὸ αὐθόρμητο, τὸ ἄγριο ἢ γαλήνιο φούσκωμα μιᾶς σκέψης, ὅχι τὴ συγκινήση καὶ τὸ πάθος τῆς δημιουργίας. Γρήγορες καὶ δυνατὲς ἀστραπές, ποῦ νὰ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνομε τὸν ἀπόκρημνο ἀνηφορικὸ δρόμο, ποῦ τράβηξε ὁ φιλόσοφος γιὰ νὰ φτάσει στὴν κορυφή του. Ἄν τὰ μάτια μας εἶναι ἀδύνατα στὸ ἰσχυρὸ φῶς, τοῦ κακοῦ θὰ ζητήσιν ὁ φιλόσοφος μὲ τὴ λογικὴ ἐπιχειρηματολογία νὰ μᾶς λιανίσει τὴν εὔρεση του, καὶ νὰ μᾶς τὴν κάμει πειστικὴ. Μὲ τὴν εἰκόνα κυρίως καὶ τὴν παραβολὴ θὰ μπορέσει ἴσως νὰ μᾶς ὑποβάλλει κάπως τὴ δημιουργία του. Καὶ μόνο μὲ μιὰ πλαστικὴ ἀνάγνωση θὰ τὴν αἰσθανθοῦν ὅσοι εἶναι ὥριμοι γι' αὐτή. Τὸ νὰ τὸν ἐννοήσουμε ψυχρά, δὲν ἔχει καμιάν ἀπολύτως ἀξία, δὲν προσθέτει τίποτα οὐσιαστικὸ μέσα μας, θέλω νὰ πῶ δὲ μᾶς βοηθᾷ διόλου γιὰ τὸ δικό μας αὐτοπροδιορισμό. Κι' ὅχι μόνο οἱ δυὸ ποῦ παραπάνω ἀνάφερα, μὰ ὅλοι οἱ φιλόσοφοι, κ' οἱ πιὸ ἀναλυτικοὶ ἀκόμα, ὅταν πρόκειται νὰ διατυπώσουν τὴν καθαυτὸ φιλοσοφική τους εὔρεση, ἀφίνουν τὴν ἀνάλυση, καὶ κάνουν μιὰ πλαστικὴ χειρονομία, καταφεύγοντας στὴν παραβολὴ καὶ στὸ σύμβολο. Κι' αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ χειρονομία θὰ μᾶς διαφύγει, ὅταν ψυχρά ζητήσουμε νὰ ἐννοήσουμε ἓνα φιλοσοφικὸ βιβλίο.

Ὅταν μιλοῦμε γιὰ ἀληθινούς φιλοσόφους δὲν ἐννοοῦμε βέβαια γιὰ τέτοιους οὔτε τὸν Ἑγελ, οὔτε τὸν Κάντ οὔτε τὸ Σπένσερ. Ὁ τελευταῖος νόμισε πὼς μπορεῖ νὰ ἐφαρμόσει τὴ φιλοσοφικὴ εὔρεση στὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο πέρα-πέρα, τὸ ἴδιο σὰ νὰ ἠθελε, γιὰ νὰ βρεῖ τί εἶναι ἡ θάλασσα, νὰ τὴ μετρήσιν καὶ μάλιστα μὲ τὴν πύχνη.

Τὰ συμπεράσματα μου σχετικῶς μὲ τὰ διάφορα ἐξαγόμενα ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ κ. Σκληροῦ εἶναι τὰ ἀκόλουθα. Πρῶτα-πρῶτα ζητήσα ν' ἀποκαταστήσω τὸ κῆρος τῆς φιλοσοφίας, ποῦ τόσο τὴν κακομεταχειρίστηκε ὁ κ. Σκληρὸς στὸ γράμμα του, καὶ νὰ δεῖξω πὼς ὁ βαθύτερος σκοπὸς τῆς φιλοσοφικῆς παρατήρησης καὶ αὐτοἀνάλυσης εἶναι ἡ αὐτοδημιουργία, δηλαδὴ ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο κείνου ποῦ ὑποστηρίζει ὁ κ. Σκληρός, πὼς δηλαδὴ «στὸν ἄνθρωπο εἶναι φυσιολογικῶς ἀδύνατο ν' ἀλλάξει τὸ αἷμα του». Κι' ἀκόμα ὅτι καὶ στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἡ φιλοσοφία μπορεῖ νὰ δημιουργεῖ μιὰ ὀρισμένη συνείδηση καὶ μιὰ πραχτικὴν ἠθική. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἔχει ἐσωτερικὴ, δημιουργικὴν ἀξία, ἐπιρρεάζει ὅμως μολαταῦτα τὴ βούληση τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τροποποιεῖ τὴν ἐκδήλωσή της. Εἰδικότερα ἐξηγήθηκε ὅτι ἂν ἔλαβα γνήσια φιλοσοφικὴ συνείδηση πὼς ἡ βούληση μου ἔχει «ἀσιατικά στίγματα» αὐτὴ ἡ συνείδηση δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἀδιάφορη στὴ βούληση μου, χωρὶς διόλου νὰ τὴν ἐπιδράσει. Μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ πὼς «τὰ ἀσιατικά στίγματα»

θά ζωηρέψουν τώρα περισσότερο, θά γίνουν πιό έντονα, κι' ιδίως θ' αποχτήσουν μεγαλύτερη σταθερότητα, ακινησία. Άπο τὸ ἄλλο μέρος, ἂν σέ μιὰ στιγμή αὐτοθεώρησης μᾶς γεννηθεῖ ἡ συναισθήση πὼς μπορούμε ν' ἀντιδράσουμε σ' αὐτὴ τὴ βούληση, νά κάνομε τὴν «ψυχικὴ μας ἐπανάσταση», κι' αὐτὴ ἐπίσης ἡ ἐνδόμυχη βεβαιότητα εἶναι ἀληθινή, ἡ ἀντίδραση εἶναι πραγματοποιήσιμη.

Μ' ἄραγε τέτιος φιλοσοφικός αὐτοπροσδιορισμός μπορεί νά υπάρξει; Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία, ποὺ στὰ προηγούμενα ἀναπτύξαμε, ἅμεσος προσδιορισμός μιᾶς ἄρρωστης βούλησης, ὡς τέτιας, ποτὲ δὲ μπορεί νά γίνει μὲ ἀφιλοκέρδεια. Ἀκριβῶς γιατί μιὰ ἄρρωστη βούληση—ἂν ὑποθέσουμε πὼς ὑπάρχουν ἄρρωστες ἢ «ἀσιατικές» κατὰ τὸν κ. Σκληρὸ βουλήσεις—ἀποκλείει τὴν ἀφιλοκέρδεια καὶ τὴν ἱκανότητα τῆς αὐτοθεώρησης. Τὸ μόνο λοιπὸν ποὺ φιλοσοφικῶς θά ταίριαζε νά κάνομε εἶναι νά μπορούσαμε ν' ἀντισταθοῦμε στὸ δημιουργικὸ γίνεσθαι τῆς τέτιας μας βούλησης, καὶ νά συνειδητοποιήσουμε τὴν ἀντίστασιν μας. Μὰ τότε κάποια ἀντίδραση ἔχει ἐπέλθει κιόλας, καὶ γι' αὐτὸ ὁ αὐτοπροσδιορισμός ποὺ ἔκαμα δὲ θά μὲ πληροφορεῖ γιὰ τὰ ἐλαττώματα τῆς βούλησίν μου, μὰ γιὰ τὴν ἱκανότητα μου νά ἀντιδρῶ σ' αὐτή. Νά γιατί ἡ παρατήρηση γιὰ τὰ «ἀσιατικά στίγματα» τῆς βούλησίν μας δὲν μπορεί νά βγῇκε ἀπὸ μιὰν ἀφιλόκερδην αὐτοθεώρηση. Τὸ ἴδιο κ' ἡ πρόταση γιὰ τὴν «ψυχικὴ ἐπανάσταση» ἔτσι καθὼς προβάλλεται, δὲν ἐκφράζει τίποτ' ἄλλο ἀπὸ μιὰ ὅχι ἀφιλόκερδην μὰ ἐντελὴς φιλόκερδην ἐπιθυμία γιὰ ἀντίδρασιν σὲ μιὰ κοινωνικὴ κατάστασιν, ποὺ μᾶς πιέζει. Περιττὸ θά εἶταν ἴσως νά ἐξηγηθεῖ πὼς μὲ τὴ λέξη φιλοκέρδεια δὲν ἐννοοῦμε μόνο τὰ ὕλικά συμφέροντα. Αὐτὰ γιὰ ἓνα διανοητικὸ ἄνθρωπο παίζουν δευτέρου ρόλου, μπορεί μάλιστα καὶ διόλου νά μὴν ὑπάρχουν. Δὲ χρειάζεται δηλαδὴ νά εἶναι κανεῖς φιλόσοφος μόνο, γιὰ νά μπορεί νά κάνει ἀφαίρεσιν (abstraction) τῶν ὕλων συμφερόντων, ὅταν καταρτίζει ἓνα πρόγραμμα δράσης. ἢ συνθέτει ἓνα γενικὸ στοχασμὸ γιὰ τὴν ἀπαξία τῆς κοινωνικῆς κατάστασιν, καὶ τὴν ἀντίδρασιν ποὺ πρέπει νά γίνει ἐναντίον της.

Μετὰ τὸ κυριώτερον συμπέρασμα, καθὼς εἶπαμε, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ἂν αὐτὰ εἶναι σωστά, ἐννοεῖται, εἶναι ὅτι ὁ ὀριστισμός (determinisme) ποὺ φανερῶνεται στὴ φράσιν τοῦ κ. Σκληροῦ πὼς «σ' ἐμᾶς εἶναι φυσιολογικῶς ἀδύνατον ν' ἀλλάξουμε τὸ αἷμα μας» δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀληθινός, θέλω νά πῶ, ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ βουλευτικὴ πραγματικότητα, ποὺ εἶναι ἀδύνατον νά πραγματοποιηθεῖ. Ἄν εἶταν ἔτσι, ἐξίσου ἀδύνατον θά εἶταν γιὰ μᾶς ν' ἀλλάξουμε καὶ τὴ βούλησιν τῶν παιδιῶν μας, καθὼς καὶ στὴν ἀρχὴ εἶπαμε.

Ἐξαντιθέτου ὑποστήριξα πὼς ὑπάρχουν ἄνθρωποι, ποὺμποροῦν ἐσωτερικὰ νά ἐπιδροῦν στὴ θέλησιν τους, καὶ νά δημιουργοῦν, ὡς ἓνα βαθμὸ, τὴ ζωὴ τους. Ἄν τέτιοι ἀνάμεσόν μας δὲ βρίσκονται σήμερον αὐτὸ εἶναι τυχαῖο, ὅπως τυχαῖο θά εἶταν, κι' ἂν ὑπῆρχαν. Ἐδῶ δὲν παίζει κανένα ρόλο οὔτε ὁ ἀσιατισμός οὔτε ὁ εὐρωπαϊσμός οὔτε τίποτα. Βέβαια γιὰ νά γεννηθεῖ ἓνας φιλόσοφος, καθὼς τὸν ἐννοοῦμε, κάποιες περίπλοκες συνθήκες πρέπει νά συντρέξουν, μ' αὐτὲς διόλου δὲν πιστεύω πὼς εἶναι κοινωνικῆς. Πολὺ πιθανότερον μοῦ φαίνεται πὼς εἶναι κληρονομικῆς, ἴσως μάλλον σὰ νὰ ὀφείλονται κάπως καὶ σ' αὐτὸ ποὺ οἱ γιατροὶ ὀνομάζουν κληρονομικῆς ἐπιβραδύνσεις. Ἰσὼς δηλαδὴ αὐτὲς νά πραγματοποιοῦν ἓνα μεγάλο κάψιμο τῆς ζωτικότητος, ποὺ φυσιολογικὰ θά χρειαζόνταν πολλοὶ αἰῶνες γιὰ

νά τὸ ἐπιφέρουν. Καὶ τὸ κἀνίμο αὐτὸ μπορεῖ νά εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες προϋποθέσεις γιὰ τὴ ζωϊκὴ ἐλαφρότητα, πὺν ἐπιτρέπει στὸ φιλόσοφο νά θεωρεῖ καὶ νά δημιουργεῖ τὴ ζωὴ του.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἑλληνικὴ φυλὴ, ἔρχονται στιγμές, πὺν ἀκριβῶς ἀντίθετα πρὸς τὴ γνώμη τοῦ κ. Σκληροῦ, μὺ φαίνεται πὺς εἶναι στὴ φύση τῆς νά περάσει ὅλες τὶς ἄλλες μιὰ μέρα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη. Ν' ἀναδείξει δηλαδὴ πρότυπα ἀνθρώπων αὐτοδημιουργῶν τῆς ζωῆς τους.

*
* *

Ἐνα τόσο μεγάλο θέμα σὲ τόσο μικρὸ χῶρο δὲν μποροῦσε βέβαια ν' ἀναπτυχθεῖ, ὅσο ἔπρεπε πλατειά. Καὶ φοβοῦμαι ἀκόμα μήπως δὲν τὰ κατάφερα νά ἐκφράσω τὶς ιδέες μου, ἀκριβῶς ὅπως ὑπάρχουν στὴ συνείδηση μου. Βέβαια νά πείσω κανένα επιχειρηματολογικὰ οὔτε τὸ διανοήθηκα, ἀφοῦ ἄλλωστε τὸ θέμα πολὺ λίγο σήκωνε λογικὲς ἀποδείξεις. Κ' ἴσως ἀκόμα κεῖνες οἱ σκέψεις, πὺν φαντάζομαι πὺς εἶναι πρωτότυπες, νά ἔχουν γραφτεῖ πολὺ καλύτερα ἀπὸ ἄλλον ἢ καὶ ἀνατραπεῖ. Δὲν ξέρω. Ἄν αὐτὸ δὲ συμβαίνει, θά τὸ θεωρήσω εὐτύχημα, ἂν καὶ κεῖνοι, πὺν τυχὸν θά συμφωνήσουν μαζί μου, καὶ κεῖνοι, πὺν θά διαφωνήσουν, ἔχουν σωστά ἀντιληφθεῖ τὴ θέση, πὺν ὑποστηρίξα, καὶ δὲν ὑπάρξουν εὐλογες παρεξηγήσεις.

Τελειώνω μὲ μιὰ φράση τοῦ Γκυγιὼ παραστατικὴ κεῖνων πὺν εἶπα, ἂν καὶ ὁ ποιητὴς-φιλόσοφος πὺν τόσο πρόωρα ἐσβυσε, δὲν ξεκαθαρίζει ἂν τὴν ἔγραψε μὲ τὸ νόημα, πὺν ἐγὼ τῆς δίνω : « Θά φτάσει ἡ ἀνθρωπότητα μιὰ μέρα σ' ἕνα σκοπὸ πὺν τὸν ἀγνοεῖ, καὶ πὺν ἡ ἴδια θάχει δημιουργήσει στὸν ἑαυτὸ τῆς. »

ΧΑΝΙΑ, ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1914.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥΛΑΚΗΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ κ. Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

ΦΙΛΟΙ ΚΥΡΙΟΙ,

Τὰ συγχαρητήριά μου γιὰ τὸν τελευταῖο τόμο τῶν «Γραμμάτων», ὁ ὁποῖος μ' ἐνεθουσίασε. Ἦσαν πραγματικῶς ἐκλεκτὴ καὶ ἀφθονὴ ἐμφάνιση τῶν φιλολογούντων Ἑλλήνων.

Ἰδιαίτερον ὁμως ἐνδιαφέρον εἶχε γιὰ μένα ἡ συζήτηση «περὶ Σκληρόν».

Πολὺ μὺ ἀρεσεν ἡ ἀπάντηση τοῦ Ζαχαριάδη, καθὼς καὶ ἡ γενικὴ του ἐκδήλωση. Βέβαια, γράφει ὠργισμένα, πολεμικά, ἄτακτα· ἀλλὰ ὅσα γράφει, εἶναι ἀλήθειες· καί, Θεέ μου, τόσον ἀπλὲς ἀλήθειες ! Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νά γίνεται τόση μάχη πρὸς ἀναγνώρισί των ;

Ὅτι ἡ Τέχνη καὶ ἡ Ἐπιστήμη ἀνταποκρίνονται σὲ ἰδιαίτερες ἰδιοσυγκρασίες, ὅτι ἔχουν καὶ αἱ δύο δικαίωμα ὑπάρξεως, ὅτι εἶναι ἰσότητες καὶ αἱ δύο ! Ὑπάρχουν λοιπὸν τόσο στραβοὶ ἄνθρωποι, πὺν βλέπουν μὲ τόση ἀφόρητὴ μονομέρεια τὴ Ζωὴ ; «Μόνον» τέχνη, μόνον Ἐπιστήμη, μόνον Καθῆκον ; ! Γιατί ὄχι ὅλα μαζί ; Γιατί ὄχι ἐπιδίωξη ἀρμονίας μὲ τὴν ἱκανοποίηση—

ἀπὸ τὸ ἄτομο καὶ τὸ σύνολο—ὅλων μαζὺ τῶν ἀνθρωπίνων ἀνιγκῶν—σωμα-
τικῶν, πνευματικῶν, αἰσθητικῶν, ἠθικῶν ;!

*
**

Ἐν τούτοις μοῦ φαίνεται, πῶς γενικὰ στὴ συζήτηση ἔγινε κάποια σύγ-
χυση. Τὰ θέματα εἶναι δύο :

1) Ποιὰ εἶναι ἡ σχέση Τέχνης : Ἐπιστήμης : Κοινο-
νικῆς δράσεως. Σ' αὐτὸ πιστεύω, πῶς κάθε λογικὸς καὶ πολιτισμένος
ἄνθρωπος θ' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀπλὴν ἀλήθεια, ποῦ τονίζει ὁ κ. Ζαχαριάδης,
ὅτι ὅλες εἶναι μορφές Ζωῆς «ἐξ Ἰσου νόμιμες, με ἴσα δικαιώματα ὑπάρξεως,
καὶ δὲν φανερόνουν ὑποδεέστερη στάση μυαλοῦ».

2) Ποιὰ εἶναι ἡ ἐκδήλωση τῆς Τέχνης κ.τ.λ. στὴν Ἑλ-
λάδα.

Κι αὐτὸ μόνο εἶναι τὸ συζητήσιμο θέμα.

Ὑπάρχουν ὀρισμένες ιδιοσυγκρασίες - μεγαλοφυΐες, ταλέντα - ποῦ εἶναι
ἀναπότρεπτα διατεθειμένες πρὸς ὀρισμένη διεύθυνση. Αὐτοὶ ὅπωςδήποτε,
ἄσχετα με τὴν ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος, θὰ πάρουν τὸ φυσικὸ δρόμο
τους—θὰ εἶναι οἱ γεννημένοι Ἐπιστήμονες, Καλλιτέχναι, Πρακτικοί.

Στὴ Ζωὴ ὅμως, ἐκτὸς αὐτῶν, ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ μέ-
σου ὄρου—καὶ αὐτοὶ εἶναι οἱ πολλοί, οἱ Κλητοί!—με σχετικὴ μόρφωση καὶ
σχετικὲς ἱκανότητες πρὸς ὅλες τῆς διευθύνσεις. Ὁ δρόμος αὐτῶν ἐξαρτᾶται
κυρίως ἀπὸ τὰ ρεύματα τοῦ περιβάλλοντος. Κι' ἐπειδὴ στὴν Ἑλλάδα ὡς
τώρα ἡ κίνηση (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πατριδομανία, πολιτικομανία καὶ συναλλαγὴ)
ἦταν κυρίως «γλωσσικὴ» καὶ κατόπιν «φιλολογικὴ», γι' αὐτὸ ἡ μεγάλη πλει-
ονοψηφία τῶν Νέων μας ἀσχολήθηκε στὴ γλωσσικὴ καὶ φιλογολογικὴ κίνηση
με νοσηρὴ μονομέρεια καὶ ὑπερβολή, ἐνῷ ἄλλες μορφές Ζωῆς δὲν τοὺς ἀπη-
σχόλησαν ἀνάλογα.

Μιὰ στατιστικὴ τῶν περιοδικῶν μας ἐν γένει, πιστεύω πῶς θ' ἀπεδεί-
κνυν ἀντικειμενικώτερα τὸν ἰσχυρισμό μου. Ἐπειδὴ μάλιστα, καὶ ἐκτὸς
τῶν πολλῶν τοῦ «μέσου ὄρου», ποῦ ἀνέπτυξαν κάποιο εἰλικρινὲς «γλωσσικὸ»
καὶ φιλογολογικὸ ἐνδιαφέρον, ἀκολούθησε τὴ μόδα καὶ μιὰ μεγάλῃ μᾶζα μισο-
μορφωμένων ἀέργων νέων—ἀπὸ τοὺς ἀφθόνους, ποῦ παρήγαγε τὸ ἐλεύθερο
Κράτος—οἱ ὅποιοι προσεπάθησαν νὰ ντύσουν τὴν ἀεργία τους φιλογολογικά,
γιὰ νὰ τὴ δικαιολογήσουν στὸν κόσμον καὶ στὸν ἑαυτό τους.

Ἡ κατάστασις αὐτή, πιστεύω, ὑπάρχει καὶ εἶναι πράγματι νοσηρὰ. Δὲν
τὴν «ἐξηγῶ» ὅμως, ὅπως ὁ κ. Σκληρός. Δὲν νομίζω, ὅτι ὀφείλεται στὸν ἀμε-
τάβλητο χαρακτῆρα τῆς ράτσας, ποῦ διατηρεῖ Ἀσιατικὰ στίγματα—ἀλήθεια,
πόσον ἀνεταξήγητοι εἶναι ὅλα τὰ κοινωνιολογικὰ προβλήματα μετὰ τὴ θεω-
ρίαν τῆς ράτσας!—ἀλλὰ τοὐναντίον σὲ «μεταβλητὰς ἱστορικὰς συν-
θῆκες». Ἐπειδὴ σὲ μᾶς ἔλειπαν αἱ προϋποθέσεις πολιτικῶν ρευμάτων (με
τὸν κοινοβουλευτισμὸ μας εἴμεθα συγχρονισμένοι) οικονομικῶν (ἡ οἰκονο-
μικὴ ἐξέλιξις δὲν ἔχει ἀκόμη δημιουργήσει ἀρκετὰς ἀντιθέσεις τάξεων) καὶ
ἐν γένει «κοινωνικῶν» ρευμάτων, γι' αὐτὸ ἐκυριάρχησαν οἱ «πνευματικοί»
ἀγῶνες, καὶ γιὰ λόγους πάλιν ἱστορικοῦς· πρῶτα τὰ γλωσσικά, φιλογολογικά
ἐνδιαφέροντα.

Ὅσον ὅμως ἡ οἰκονομικὴ, καθὼς καὶ ἡ ἐν γένει ἐξέλιξις μας θὰ προ-
χωρῇ, τόσο περισσότερο θὰ δημιουργοῦνται αἱ προϋποθέσεις καὶ τῶν ἄλ-
λων ἀγῶνων, ὥστε ἡ φιλοδοξία τῶν Νέων νὰ βροῖσκη καὶ ἐκεῖ ἔδαφος δρά-

σεως. Κι' ἔτσι μὲ τὸν καιρὸ, πιστεύω, πῶς θὰ μοιρασθοῦν οἱ Νέοι, καὶ θὰ ἐπέλθῃ κάποια ἀνῆλγία ποσοῦ στὰ ἐπιτελεῖα τῶν διαφορῶν κινήσεων.—

Σῆς παρακαλῶ, φίλοι κύριοι, νὰ μὲ συγχωρήσετε γιὰ τὸ βιαστικὸ γράμμα μου καὶ νὰ δεχθῆτε τοὺς φιλικώτατους χαιρετισμούς μου.

ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 26-7-914.

Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ « Γ. ΣΚΛΗΡΟΥ

Ὁμολογῶ πῶς κάθε ἄλλο περίμενα παρὰ τέτοιου εἶδους κριτικὴ ἀπὸ τὸν κ. Ζαχαριάδη, ποὺ τὸν ἐνόμιζα ἀνώτερο πνεῦμα καὶ ἄνθρωπο ὄχι τῶν τύπων ἀλλὰ τῆς οὐσίας. Οὔτε καὶ μποροῦσα νὰ φαντασθῶ ὅτι θὰ μεταχειρισθῇ τέτοιο πικρόχολο προσωπικὸ ὕφος σὲ θέμα γενικὸ ποῦ ἔθιγε τὰ ἐλαττώματα τῆς φυλῆς μας γενικὰ, θέτοντας στὴ θέσιν τοῦ πρώτου κατηγορούμενου τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ μου. Ἀκόμα δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω καλὰ γιὰτί ὁ κ. Ζαχαριάδης πῆρε τὸ ζήτημα τόσο προσωπικὸν καὶ τόσο κατάκαρδα ὥστε νὰ δείξῃ τὴν ὀλοφάνερη τάσιν του, παρ' ὅλες του τὲς διαβεβαιώσεις γιὰ τὸ ἐναντίον, νὰ ἐκμηδενίσῃ τὸν συγγραφέα τοῦ γράμματος καὶ ὡς ἐπιστήμονα καὶ ὡς κοινωνιολόγο καὶ ὡς ἄνθρωπον ἀκόμα. Ὁ νοῦς μου σταματᾷ μπροστὰ στὸ μυστήριον αὐτὸ τῆς ιδιοσυγκρασίας τοῦ κριτικοῦ τῶν «Γραμμάτων» καὶ βέβαια ἂν ἤξευρα πῶς τὸσον πολὺ θὰ τὸν πείραζε τὸ γράμμα μου καὶ πῶς θὰ τὸ παιρνε ὀλότελα προσωπικὰ δὲν θὰ τὸ ἔγραφα καθόλου. Ἔτσι δὲν θὰ ξέπεφτε καὶ κείνος σὲ τόσο ταπεινὸ ἐπίπεδο κριτικῆς. Ἡ αἰτία ποῦ ἔγραψα τὸ γράμμα μου ἦταν ἡ ἐπίμονη εὐγενικὰ πρόσκλησις τῆς διευθύνσεως τῶν «Γραμμάτων» νὰ στεῖλῶ τίποτε Κοινωνιολογικὸ γιὰ τὸ περιοδικό, ἔστω καὶ ἐπίκρισις, ἐκφράζοντας ἐλεύθερα τὴν γνώμην μου γιὰ ὅ,τι δῆποτε ζήτημα θελήσω. Προφανῶς ἡ διευθύνσις τῶν «Γραμμάτων» εἶχε καλὴ ιδέα γιὰ τὴν κοινωνιολογίαν, θεωρῶντας αὐτὴν πρᾶμα ζωντανὸ καὶ ἄξιον νὰ μπῇ στὸ περιοδικό, ἂν καὶ βέβαια εἴξευρε πολὺ καλὰ πῶς δὲν εἶνε οὔτε ἀπόλυτη ἀλήθεια οὔτε ἀπόλυτη ἐπιστήμη. Γιαντὸ ἀκριβῶς μὲ ξάφνισε ἡ περιέργη στάσις τοῦ κριτικοῦ τῶν «Γραμμάτων» ἀπέναντι τῆς Κοινωνιολογίας, ποῦ δὲν τὴν χωνεῖται φαίνεται διόλου, καὶ ἐννοεῖ νὰ τὴν ἀποκλείσῃ ἀπὸ τὸ περιοδικό, ποῦ τὸ θέλει καθαρὰ λογοτεχνικὸ καὶ μᾶς δίνει γιὰ τοῦτο τὴν συμβουλὴ νὰ ζυτάξουμε τὴν ἐπιστήμην μας, ἀφίνοντας τοὺς ποιητὰς καὶ ἐστέτ στὴν ἡσυχίαν τους. Καὶ θὰ τὸ ἔκαμνα εὐχαρίστως. Ἐλα ὅμως ποῦ ἡ Ζωὴ εἶνε πολὺ ἀνώτερη ἀπὸ τὲς θεωρίες τοῦ κ. Ζαχαριάδη, καὶ εἴτε τὸ θέλει, εἴτε ὄχι ἡ κοινωνιολογία μὲ ὅλη τὴν τὴν ἀτέλεια, θὰ εἰσχωρήσῃ παντοῦ, γιὰτί ἀντιπροσωπεύει τὴν καθαντὸ οὐσίαν τῆς ζωῆς. Καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶνε ἡ καλύτερη καὶ πρακτικώτερη διάφρευσις τῶν ιδεῶν τοῦ κριτικοῦ τῶν «Γραμμάτων» καὶ ἡ τιμωρία ὅλων τῶν οὐτοπιστῶν ποῦ θέλουν νὰ βγοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν ζωὴ.

Ἄς κυττάξωμε τώρα ἀπὸ κοντὰ τὶς ιδέες τοῦ κ. Ζαχαριάδη, προσπαθώντας νὰ βροῦμε τὴν πραγματικὴν τοὺς ἔννοια καὶ οὐσία.

Ὁ κ. Ζαχαριάδης χάλασε δέκα σελίδες μιλῶντας διεξωδικὰ γιὰ ἀπό-

λυτες ἀλήθειες, ἀπόλυτη ἀληθινή επιστήμη, ἀπόλυτη θετική κοινωνιολογία, γιά τόν ἡλίθιο σοσιαλισμό καί τόν ἡλιθιώτερο μαρξισμό (ὅπως βέβαια τόν φαντάζεται) καί γιά ἄλλα παρόμοια πράγματα. Ὁ ἀναγνώστης ποῦ ἔτυχε προηγουμένως νά διαβάσῃ τὸ γράμμα μου θά ἀπόρρεσε βέβαια, γιὰ τὸ νά γραφοῦν ὅλα αὐτά, ἀφοῦ ἐγὼ δὲν τὰ ἔθιξα καθόλου καί δὲν ἔχουν ἐπομένως ἄμεση σχέση μὲ τὰ γραφόμενα μου.

Ἡ ἐξηγήση δὲν εἶνε καθόλου δύσκολη. Ὅλα αὐτὰ γραφῆκαν ἀπλῶς-στατα γιά νά ξεφύγῃ ὁ συγγραφεὺς τῶν ἀπὸ τὸ κύριο ζήτημα, μὴ θέλοντας ἢ μὴ μπορῶντας νά δώσῃ σ' αὐτὸ μιὰ ἀπλὴ κατηγορηματικὴ ἀπάντησι. Εἶνε σὰν νά ἤθελε νά μᾶς πῇ: «Βλέπετε, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἀλήθεια καί ἀπόλυτη ἀληθινή επιστήμη, πολὺ δὲ ὀλιγότερο θετικὴ κοινωνιολογία, δὲν ἀξιζει καθόλου τὸν κόπο νά λάβωμε ὑπ' ὄψιν τὸ γράμμα τοῦ Σκληροῦ καί νά φιλολογήσωμε τί λέει σαυτὸ γιά τὴν φυλὴ μας καί γιά τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ μας...»

Εἶνε ἡ αἰώνια περιβόητος μέθοδος τοῦ ἀπολύτου, εἰς τὴν ὁποίαν καταφεύγουν ὅλοι ὅσοι δὲν θέλουν νά δώσουν μιὰ ἄμεση πρακτικὴ ἀπάντησι σ'ένα ὀρισμένο ζήτημα, ὅσοι θέλουν νά παράκάμψουν κατιτί, ὅσοι θέλουν νά θολώσουν τὰ νερά. Μέθοδος ποῦ εὐκόλῃ ξιππάζει ἕνα πρωτό-πειρο καί ἀπλοϊκὸ, ποῦ δὲν μπορεῖ ὅμως ποτέ νά ξεγελάσῃ ἕνα πολῦπειρο σὲ μεθοδολογικά, ψυχολογικά καί φιλοσοφικά ζητήματα. Αὐτὸς ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν μέθοδο αὕτη θά καταλάβῃ τὴν ἀδυναμία τοῦ ἀντιπάλου του καί τὸ δίκαιον τῆς ὑποθέσεώς του.

Διότι μόνον ἀδυναμία ἀναγκάζει ἕνα ἄνθρωπον νά μὴν ἀπαντήσῃ ἀμέσως σὲ ἕνα ἀπλούστατον ζήτημα τῆς ζωῆς, ποῦ εὐκόλῃ μπορεῖ νά τὸ αἰσθανθῇ καί μέσα του καί ἔξω του καί νά χαθῇ σὲ συζητήσεις γενικῆς γιὰ ἀτέλεια τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων ἐν γένει. Θυμοῦμαι τὴν ἴδια τακτικὴν βάσταξε καί ὁ κ. Ραμῆς ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια ὅταν γινότανε στὸ «Νουμᾶ» ἡ συζήτησι γιά τὸ κοινωνικὸ ζήτημα, ζητῶντας νά πολεμήσῃ τις ιδέες μας ἐν ὀνόματι τῆς ἀτελείας τῆς Κοινωνιολογίας, μὴ θέλοντας νά πάρῃ τὸ ζήτημα σχετικὰ, ἕως ὅτου ἡ περαιτέρω ἐξέλιξι τῶν πραγμάτων ἔδειξε ὅτι καί ἡ Ἑλλάδα θά πάρῃ σὲ ὅλα τὸν ἴδιο δρόμον τῆς Εὐρώπης ὅπως ἐλέγαμε.

Ὁ κ. Ζαχαριάδης δὲν θέλησε φαίνεται νά καταλάβῃ πῶς ἄλλο πρῶτον εἶνε τὰ ζητήματα τὰ ἐξετάζοντα ἀκαδημαϊκῶς τὴν ἀξίαν τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων ἐν γένει καί ἄλλο ἢ βιολογικὴ ἀντιμετώπισι τῇ ζωῇ. Στὴν πρώτη περίπτωσι ὁ ἄνθρωπος ὡς φιλοσοφικὴ μονάς, κλεισμένος μέσα στὸ γραφεῖο του, μακριὰ ἀπὸ τὴν ζωὴν, προσπαθεῖ νά καταλάβῃ τὸν μηχανισμόν καί τὴν πηγὴν τῶν γνώσεων του (θεωρία τῆς γνώσεως, Καντιανισμός κτλ.) καί κατὰ πόσον μποροῦμε νά ἔχωμε ἀπολύτως ἀσφαλεῖς καί θετικὰς γνώσεις γιά τὰ ἔξω φαινόμενα ἐν γένει. Στὴν δευτέρῃ περίπτωσι ὁ ἄνθρωπος ὡς βιολογικὴ, κοινωνιολογικὴ μονάς, χωμένος μέσα στὸ καζάνι τῆς ζωῆς, εἴτε τὸ θέλει, εἴτε ὄχι, εἶνε ἀναγκασμένος νά περάσῃ τὴν ζωὴν του βιολογικά, σύμφωνα ὅχι μόνον μὲ τὸ ἀτέλές, σχετικὸν ἀνθρώπινον πρῶτον τῆς ἀντιλήψεως του ἐν γένει, ἀλλὰ καί εἰδικὰ μὲ τὸ ὕλικόν τῆς ἐποχῆς του, κυλούμενος μέσα στὶς ιδέες, στὶς δοξασίες, στὴν ἐπιστήμην καί στὴν τέχνην τῆς ἐποχῆς του. Τοῦ εἶνε φυσιολογικῶς ἀδύνατον νά ἀποφύγῃ ἀπὸ τὸ νά ὀμιλῇ, νά γράφῃ, νά συζητῇ, νά παθαί-νετο, νά ἐνθουσιᾷ, νά ἔχῃ ὀρισμένες ιδέες, γοῦστα καί ἀντιλήψεις γιά τὰ

γύρω φαινόμενα τῆς ζωῆς καὶ μιὰ ἔμφυτη τάση νὰ βάλῃ κάποια τάξη στὶς ἰδέες του καὶ νὰ ἔλθῃ εἰ δυνατόν σὲ κάποια ἀντικειμενικὴ κατανόηση τῆς ἔξω πραγματικότητος. Καὶ εὐτυχῶς ποῦ συμβαίνει ἔτσι, γιὰ το αὐτὸ ἀκριβῶς χρωστέαι ἡ ἀνθρωπότης τὴν πρόοδο της.

Ἄν ἦταν ποτέ δυνατό μιὰ γενεὰ ἀνθρώπων ἔξαφνα νὰ ἤρχετο στὴν συναισθήσῃ πῶς δὲν ἀξίζει τὸν κόπο νὰ κινεῖται, νὰ ἐνθουσιᾶ, νὰ πιστεύῃ, νὰ παθαίνεται, νὰ συζητῇ, νὰ φιλοσοφῇ, νὰ δρῇ τέλος πάντων μόνον καὶ μόνον διότι τὸ ὑλικό της, ἡ ἐπιστήμη της εἶνε ἀτελής καὶ πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια, τότε θὰ σταματοῦσε ἀμέσως καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἐξέλιξις, πρῆγμα εὐτυχῶς ἀδύνατο γιὰ ἀντιβαίνει στὸ βιολογικὸ νόμο τῆς ζωῆς ποῦ στηρίζεται ἀκριβῶς στὴν κίνησι καὶ δράσῃ τῆς βιολογικῆς μονάδος. Γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὅλοι μας καὶ περισσότερο ἀπὸ ὅλους ὁ κ. Ζαχαριάδης—ποῦ εἶνε ζωντανὸς ἄνθρωπος—στὴν καθημερινή του ζωὴ συζητεῖ, δημοσιογραφεῖ, πολιτικολογεῖ, φιλοσοφεῖ, δρᾷ ἐπὶ τέλους πνευματικῶς μὲ ἀρκετὴ αὐτοπεποίθησι καὶ φανατισμὸ ἐνῶ κἀλλιστα γνωρίζει τὴν ἀτέλειαν τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων καὶ τὸ ἐντελῶς ἀκροσφαλὲς τῆς ἀνθρωπίνου ἀντιλήψεως. Ἐνῶ αὐτὸ κάνει ὁ ἴδιος καθημερινῶς, ἐν τούτοις κατηγορεῖ καὶ μυκτηρίζει τοὺς ἄλλους, γιὰ τολμοῦν νὰ ἔχουν *credo* καὶ πεποιθήσεις. Ὡσὰν νὰ ἦτο ποτὲ βιολογικῶς δυνατόν ὁ ἄνθρωπος νὰ ζῇ χωρὶς ἰδέες καὶ πεποιθήσεις. Πῶς νὰ ὀνομάσωμε τὴν ἀκατανόμαστη αὐτὴ ἀντίφασι καὶ τὸ λυπηρὸ διχασμὸ τοῦ κ. Ζαχαριάδη; Ἄς τὸν κρίνῃ μόνος του ὁ ἀναγνώστης βρῖσκοντας του τὸ κατὰλληλο ὄνομα. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν ἔχει τὸ βιολογικὸ δικαίωμα σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὶς γνώσεις τῆς ἐποχῆς του νὰ ἐκφέρῃ οἰαοδήποτε ἰδέας θελήσῃ ἀδιαφορῶν τελείως διὰ τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ἡ ὁποία καθὼς εἶπαμε μόνον μέσα στὸ γραφεῖο ἐνὸς φιλοσόφου μπορεῖ νὰ ἔχη σημασίαν, γιὰ τὴ ζωὴ ὅμως εἶνε ἀρνητικὴ καὶ χωρὶς καμμιά πρακτικὴ ὠφέλεια. Κλασσικὸ παράδειγμα ὁ σκεπτικισμὸς, τὸ περιβόητο σύστημα τοῦ Πύρρωνος, Αἰνησιδήμου καὶ Ἀγρίππα. Ὅλοι γνωρίζομε τί ὠραία ἀποδεικνύει μὲ τὰ γνωστὰ δέκα του ἀξιώματα τὴν ἀβεβαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων ἐν γένει καὶ πῶς συμβουλεύει ὥς φυσικὸ συμπέρασμα νὰ σταυρώσωμε τὰ χέρια μας ἀποφεύγοντες νὰ ἔχωμε οἰαοδήποτε γνώμη γιὰ τὰ πράματα καὶ οἰαοδήποτε κοινωνικὴ δράσι.

Καὶ ὅμως ὅλοι πάλι ξέρομε πῶς δὲν ὑπάρχει φιλοσοφικὸ σύστημα ποῦ τόσο ὀλίγο νὰ ἐπηρέασε τὴν ἀνθρωπινὴ σκέψῃ καὶ δράσῃ, ὅπως αὐτό. Καὶ γιὰ τοῦτο; Διότι ἀπλούστατα τὸ σύστημα αὐτὸ ἦτο ἡ ἄρνησις κάθε κινήσεως καὶ δράσεως, ἐπομένως καὶ τῆς ζωῆς. Ὡς ἀντιβιολογικὸν λοιπὸν δὲν εἶχε τόπον ὑπάρξεως καὶ ἡ ἀνθρωπότης τὸ ἀτέρριψε. Τουναντίον ἄλλα συστήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν τίποτε τὸ κοινὸν μὲ τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν ἐνθουσίασαν ἐπὶ αἰῶνα τὴν ἀνθρωπότητα ἐπιδράσαντα βαθειὰ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ της πολιτισμοῦ. (Πλατωνισμὸς, Χριστιανισμὸς κτλ. κτλ.). Θὰ πῇ πῶς ἀντιπροσώπευαν κάποιαν ἀλήθειαν τῆς ζωῆς ἔστω καὶ σχετικὴ. ἀντεπεκρίνοντο δηλαδὴ σὲ κάποιες ψυχικὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας. Τὰ μεγάλα ἰδεολογικὰ καὶ πνευματικὰ κινήματα, ποῦ συγκινοῦν τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ἀφίουν βαθειὰ ἔχνη τῆς διαβάσεώς των δὲν ἔχουν βέβαια τίποτε τὸ ἀπολύτως ἀληθές, ἀλλὰ ἀντιπροσωπεύουν ἓνα τμήμα τῆς βιολογικῆς ἀληθείας, μιὰ ὠρισμένη δηλαδὴ ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς των καὶ ἐπομένως ἐκπληρώνουν μιὰν κοινωνικὴν ἀποστολήν. Καὶ ὅλα τὰ ὡς τὰ τώρα ἰδεολογικὰ κινήματα ἦσαν διὰφορα τμήματα τῆς

ἀληθείας ποῦ ἀνταπεκρίνονται σὲ διάφορες ψυχικὲς καὶ πνευματικὲς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας ποῦ στὸ σύνολο τοὺς μᾶς ἔδωκαν τὸν μέχρι τοῦδε πνευματικὸν καὶ ἐκπολιτιστικὸν θησαυρὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ εἶχε δίκαιο κάποιος κριτικός, ὁ Sainte-Beuve, ἂν δὲν ἀπατώμαι, ὅταν ἔλεγε: «Ὅσον ἀτελὴς καὶ ἀγράμματος μᾶς φαίνεται σήμερον ὁ τάδε ἢ τάδε φιλόσοφος, στὴν ἐποχὴ τοῦ ὅμως τράβηξε μπροστὰ λιγάκι τὴν ἀνθρωπότητα.» Καὶ αὐτὸ βέβαια εἶνε καὶ τὸ σπουδαιότερον. Μιὰ ἰδέα λοιπὸν γιὰ νὰ εἶνε μεγάλη καὶ νὰ πιαστῇ δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ ἀντιπροσωπεύῃ τὴν ἀνύπαρκτη ἀπόλυτη ἀλήθεια καὶ ἀπόλυτη ἐπιστήμη, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ μερικὰ ζωντανὰ χαρακτηριστικά. 1) Νὰ ἔχῃ κάποια βάση βιολογικῆς ἀληθείας, νὰ ἀντιπροσωπεύῃ δηλαδὴ κάποια ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς τῆς. 2) Νὰ κηρύττεται μὲ ἀπόλυτον ἐνθουσιασμόν καὶ εἰλικρίνειαν γιὰ νὰ συναρπάσῃ εὐκολώτερον τὴν κοινωνίαν, διότι οἱ ἄνθρωποι κρίνουν ὅχι μόνον μὲ τὸ μυαλό τους, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ αἶσθημα καὶ τὴν καρδιά τους. Καὶ εἶχε δίκαιο ὁ Γκαῖτε ὅταν ἔλεγε πῶς ἐκεῖνο τὸ πρῆμα συγκινεῖ ποῦ βγαίνει ἀπὸ τὴν καρδιά:

«Denn es muss von Herzen gehen
Was auf Herzen wirken soll.»

Faust II. Aufzug III. Phorkyas.

Καὶ ὅτι ἀκριβῶς ὁ κ. Ζαχαριάδης δὲν κατάλαβε πῶς τὸ γράμμα μου ἐκεῖνο τὸ γέννησε ἓνας εἰλικρινὴς πόνος τῆς ψυχῆς μου καὶ ἦταν κυριολεκτικῶς γραμμένο μὲ αἷμα καὶ ὄχι μὲ μελάνι, ἐπομένως καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ τὸ κριτικάρῃ τόσο μικρόφυχα καὶ σχολαστικά, μὲ κάνει εἰλικρινῶς νὰ ἀμφιβάλλω ἂν πράγματι ὁ κ. Ζαχαριάδης ἔχει γνήσια καλλιτεχνικὴ ψυχὴ, ὅπως κολακεύεται ἴσως νὰ νομίζῃ, γιατί ὁ πραγματικὸς καλλιτέχνης μπορεῖ νὰ μὴ νοιώθῃ καὶ νὰ μὴν τοῦ πολυαρέσουν τὰ αὐστηρὰ ἐπιστημονικὰ θέματα, πάντοτε ὅμως ἔχει μιὰ ἰδιαίτερη διαίσθησιν νὰ καταλαβαίνει τὰ εἰλικρινῆ καὶ ζωντανὰ πράγματα καὶ νὰ τὰ ἐκτιμᾷ χωρὶς νὰ πολυσκοτίζεται γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἐπιστήμη. Ἄς ἰδοῦμε τώρα σόντομα ποιά εἶνε ἡ οὐσία τοῦ γράμματός μου, ποῦ δὲν θέλησε νὰ τὴν καταλάβῃ ὁ κ. Ζαχαριάδης.

Ἐγὼ παραδέχομαι ὅτι οἱ ἰδέες καὶ ἡ πνευματικὴ δράσις τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς ἐμφύτους ψυχικὰς του διαθέσεις, ἀπὸ τὴν ψυχικὴν του ὑπόστασιν καὶ ὅτι πάλιν αὕτη ἡ τελευταία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς κοινωνικὰς συνθήκας τοῦ περιβάλλοντος του. Ὅσον μιὰ κοινωνία εἶνε περισσότερον ζωντανὴ καὶ πλούσια σὲ κίνησιν, πάλιν καὶ ζωὴ, τόσο καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων ἐκεῖ εἶνε ζωντανότερη, πολυσυνθετώτερη, μὲ εὐρύτερον, βαρύτερον καὶ γνησιώτερον ἐνδιαφέρον στὰ γύρω φαινόμενα τῆς ζωῆς. Ὅσο τουναντίον τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον εἶνε ἀπλό, νεκρὸ, χωρὶς μεγάλῃ ἐσωτερικὴν κίνησιν, πάλιν καὶ ζωὴ, τόσο καὶ οἱ ψυχὲς τῶν πολιτῶν ἐκεῖ εἶνε ἥσυχες, νεκρές, ἀνίκανες νὰ ἐνθουσιασθοῦν μὲ γενικώτερα ζητήματα τῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσεως καὶ νὰ βγοῦν ὅξω ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ μικροσυμπεροντολικὴ φυτοζωΐαν τους.

Καὶ ἔφερα παράδειγμα ἀφ' ἐνὸς τὴν ζωντανὴν ἀστικὴν Εὐρώπην, ἀφ' ἐτέρου τὴν νεκρὰν φρεουδαρχικὴν Ἀσίαν.

Φρονῶ ἐπίσης καὶ ἓνα ἄλλο.

Ὅτι ἡ ποιητικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἔμπνευσις καὶ δράσις, καὶ μὲν εἶνε ἔμφυτη ἀνάγκη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἢ κατεύθυνσις τῆς ὅμως, ἢ μορφή καὶ τὸ ἐμπεριεχόμενον τῆς δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἀνεξάρτητον, ποῦ πέφτει ἀπὸ τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ ρυθμίζεται καὶ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ψυχικὴν ὑπόστασιν καὶ διά-

θεση τοῦ ἀνθρώπου καὶ μαζί με αὐτὴν στὸ τελευταῖο λογαριασμὸ ἀπὸ τὶς συνθήκες τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος.

Ἔτσι ἐξηγεῖται λ.χ. γιατί ἡ ἐπική ποίηση συμπίπτει παντοῦ καὶ πάντοτε μετὰ τὸ φεουδαρχικὸ καθεστῶς, ἐξυμνοῦσα τὰ κατορθώματα τῶν ἱπποτῶν, ἡρώων καὶ βασιλέων, ἐνῶ ἡ λυρική ποίηση ποιοῦ ἀτομική, ἀπαντᾶται στὸ δημοκρατικὸ ἀστικὸ καθεστῶς, ποῦ δίνει περισσότερα δικαιώματα στὸ ἄτομο, τὸ κάνει κύριο τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἐπομένως ἱκανὸν νὰ καταγίνεται μετὰ τὸ δικό του τὸ πόνο καὶ ὄχι μετὰ τὰ κατορθώματα τῶν βασιλιάδων.

Ἔτσι ἐξηγεῖται γιατί ὁ ψευδοκλασικισμός, ὁ σχολαστικισμός καὶ τὰ λοιπὰ ψόφια συστήματα νεκρῶν γλωσσῶν, γραμματικῶς κ.τ.λ. ὀργιάζουν στὶς φεουδαρχικὲς κοινωνίες, ποῦ δὲν ἔχουν δική τους μεγάλη ἐσωτερικὴ ζωὴ καὶ δεικνύουν περιφρόνηση στὲς λαϊκὲς ἐκφάνσεις (γλῶσσα, τραγούδια, παραδόσεις, ἡθὴ καὶ ἔθιμα κτλ.). Ἐνῶ στὸ ἀστικὸ καθεστῶς, ποῦ βάση του ἔχει τὴν ὁλοζώντανη λαϊκή πηγὴ, ὅλα εἶνε γνήσια, ζωντανὰ σύμφωνα μετὰ τὴν ζωντανὴν ὑπόστασιν τοῦ λαοῦ. Δὲν ἀρνοῦμαι λοιπόν, ὅπως προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τὸν ἀναγνώστη ὁ κ. Ζαχαριάδης τὴν ποίησιν καὶ τὴν λογοτεχνίαν, τὴν μεγάλη Κοινωνικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν κανεῖς δὲν αἰσθάνεται βαρύτερα ἀπὸ ἐμένα, ἀλλὰ ἀπλῶς ἐξηγῶ πῶς καὶ αὐτῶν ἡ μορφή καὶ τὸ ἐμπεριεχόμενον ἀλλάζει, μαζί μετὰ τὴν ἀλλαγὴν καὶ τῶν ἄλλων ὁρῶν τῆς ζωῆς.

Ἄν λοιπόν ὁ κ. Ζαχαριάδης εἶνε εἰλικρινὴς καὶ θέλει νὰ μείνῃ πιστὸς στὴν οὐσίαν καὶ στὸν σκοπὸν τοῦ γραμματος μου, ὀφείλει νὰ ἀπαντήσῃ στὰ κάτω ἐρωτήματα μου δίνοντας μιὰ κατ' εὐθείαν ἀπλὴ, κατηγορηματικὴ ἀπάντησιν, χωρὶς περιστροφὰς καὶ ὑπεκφυγὰς σὲ γενικά φιλοσοφικά ζητήματα γιὰ τὴν ἀδυναμία τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν γένει.

1) Παραδέχεται, ναι εἴτε ὄχι, ὅτι ἡ ποιητικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἔμπνευσιν καθὼς καὶ τὸ γενικότερον ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ζωὴ, ἐπομένως καὶ ἡ δράσις τοῦ ἀνθρώπου, ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ψυχικὴν διάθεσιν, τὴν ψυχικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ αὕτη πάλιν ἀπὸ τὰς κοινωνικὰς συνθήκας τοῦ ἐκάστοτε περιβάλλοντος; Καὶ ὅσον αὐτὸ ζωντανότερον, πολυπλοκώτερον καὶ πολυσυνθετώτερον, τόσον καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀτόμου γιὰ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς ζωντανότερον, πολυσχιδέστερον καὶ εὐρύτερον;

2) Ἐὰν παραδέχεται αὐτὸ, συμφωνεῖ μαζί μου ὅτι ἡ κοινωνία μας ἐπειδὴ ἀκόμα εἶνε ἀνατολίτικη καὶ φεουδαρχικὴ σὲ ὅλα τῆς σχεδόν, χωρὶς ἐσωτερικὴν κίνησιν καὶ ζωὴν καὶ μετὰ πολὺ στενὰ ὅρια κοινωνικῆς ζωῆς, δὲν μπορεῖ νὰ γεννήσῃ ἀνθρώπους μετὰ μεγάλην ψυχὴν, μετὰ μεγάλο χαρακτήρα, μετὰ ζωντανὸ τὸ ἐνστικτὸν τῆς ζωῆς, μετὰ εὐρὺ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ ὅλα τὰ γύρω φαινόμενα τῆς ζωῆς καὶ ἰδίως μετὰ ἀγάπην στὴν κοινωνίαν καὶ στὸ ἄτομον ποῦ πρέπει νὰ θεωρεῖται τὸ μεγαλύτερον τίμημα τῆς ζωῆς;

3) Παραδέχεται, ναι εἴτε ὄχι, ὅτι μόνον ἀπὸ δυὸ μεριεὲς μπορεῖ νάρθῃ διόρθωσις, τῆς ἐλαττωματικῆς αὐτῆς κοινωνικῆς μας καταστάσεως: Ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκονομικῶν, βιομηχανικῶν καὶ κοινωνικῶν ὁρῶν τῆς ζωῆς ἀφ' ἑνός, καὶ ἀπὸ μιὰ πνευματικὴν δράσιν τῶν ἐκλεκτῶν στοιχείων τῆς φυλῆς ἀφ' ἑτέρου, δράσιν ποῦ νὰ εἶνε εὐρεία, καὶ νὰ ἀγκαλιάξῃ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ζωῆς καὶ ὄχι μόνον τὴν ποίησιν καὶ λογοτεχνίαν, γεμίζοντας ἔτσι τὴν ψυχὴν τῶν παιδιῶν, ποῦ τώρα μεγαλώνουν μετὰ πλούσιες καὶ πολυσύνθετες παραστάσεις γιὰ ὅλες τὰς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς καὶ ὄχι μόνον μονομερῶς μετὰ καλλιτεχνία ὅπως γίνεται στὲς φεουδαρχικὲς κοινωνίες, καὶ ὅπως

ἐγινότανε ἀναγκαστικά ὡς τὰ τώρα καὶ σὲ μᾶς, σύμφωνα μὲ τὸ φτωχικὸ φρε-
 ουδαρχικὸ περιβάλλον μας ; Δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ προσβλητικὸ ἐδῶ καὶ
 αὐτὸ συνέβη ἀνεξαιρέτως σὲ ὅλες τὲς εὐρωπαϊκὰς κοινωνίας. Ἐνὸσω βρι-
 σκόντανε στὸ φρεουδαρχικὸ στάδιο τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἡ πνευματικῇ τῶν
 δράσας περιοριζότανε ἀποκλειστικά στὴν ποίηση καὶ στὴν λογοτεχνία καὶ σὲ
 μιὰ σχολαστικὴ τὸ πολὺ θεοκρατικὴ ἐπιστήμη. Μόλις ὅμως ὁ βίος τῶν ἔγινε
 εὐρύτερος καὶ πολυσυνθετώτερος γεννηθῆκαν ἀμέσως νέοι ὀρίζοντες πνευ-
 ματικῆς δράσεως, πρᾶγμα ποῦ ἄρχισε τώρα νὰ γίνεται καὶ σὲ μᾶς καὶ ποῦ
 μόνον ἓνας τυφλὸς δὲν τὸ βλέπει καὶ δὲν τὸ καταλαβαίνει ὀρθόν. Εἰς τὸ
 μέλλον θὰ ὑπάρχουν βέβαια καὶ θὰ ἀνθοῦν πλουσιώτερα ἀπὸ πρὶν καὶ ἡ
 ποίηση καὶ ἡ λογοτεχνία, ἐπειδὴ ὁ λ ο ς ὁ λ α ὂ ς θὰ κα τα γί ν ε τ α ι μ ἔ
 α ὗ τ έ ς, σύμφωνα ὅμως μὲ τὸ περίπλοκο τῆς μελλούσης κοινωνίας, δὲν θὰ
 ἔχουν τὸ μονοπώλιο τῆς πνευματικῆς δράσης, ἀλλὰ θὰ συ-
 ζοῦν δίπλα μὲ ἄλλες σφαίρες διανοητικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Κατ'
 ἀνάγκην καὶ ἡ μορφὴ, καὶ τὸ ἐμπεριεχόμενον τους θὰ προσαρμοσθοῦν μὲ
 τὶς νέες ψυχικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθῆκες. Ἐὰν αὐτὸ ὁ κ. Ζαχαριάδης τὸ
 θεωρεῖ ἄρνηση τῆς τέχνης, δὲν θὰ εἶμαι βέβαια ἐγὼ ποῦ θὰ τὸν
 κάνω νὰ ἀλλάξῃ γνώμη. Περιμένω λοιπὸν ἀπάντησιν σ' αὐτέας μου τὶς τρεῖς
 ἔρ ω τ ῆ σ ε ι ς. Αὐτὰ εἶπα στὸ γράμμα μου μὲ λίγα λόγια. Ἄς κρίνῃ ὁ ἀνα-
 γνώστης μόνος του ἐὰν ἄξιζε τὸν κόπο καὶ ἂν ἀνταπεκρίνεται στὸ θέμα
 μου, οἱ διάφορες θεωρίαι τοῦ κ. Ζαχαριάδου περὶ τοῦ τί εἶνε τέχνη, τί ἐπι-
 στήμη, τί κοινωνιολογία, τί σοσιαλισμός, τί Μαρξισμός κτλ. Γιὰ τὰ τελευ-
 ταῖα αὐτά, ἐπειδὴ εἶνε ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα μου δὲν εἶμαι ὑποχρεωμέ-
 νος νὰ ἀπαντήσω. Θὰ ἔπρεπε νὰ γεμίσω κόλλες ὁλόκληρες γιὰ νὰ πῶ γνωστὰ
 πράγματα σὲ ὅλους τὸ τί εἶνε ἀπόλυτη ἀλήθεια, τί ἐπιστήμη καὶ τί σοσια-
 λισμός κτλ. Μοῦ λείπει σήμερα, ὅχι μόνον ἡ διάθεσις, ἀλλὰ καὶ ὁ καιρὸς.
 Σὲ ἓνα μόνον σημεῖο θέλω νὰ σταματήσω : στὸ Μαρξισμό. Ὁ κ. Ζαχαριά-
 δης θεωρεῖ τοὺς μαρξιστὰς πολὺ « ἀ φ ε λ ε ῖ ς » καὶ φορτῶνει στὴν ράχην
 τοὺς τὰ ἐξωφρενικώτερα τῶν πραγμάτων. Ἀπόδειξις πῶς δὲν νοιώθει τίποτε
 ἀπὸ τὸν μαρξισμό καὶ ἀφελέστατα τὸν συγχέει μὲ ἄλλα παλαιοντολογικὰ
 πλέον γαλλικὰ ὑποκειμενικὰ σοσιαλιστικὰ συστήματα, μόνον καὶ μόνον
 διότι ἔτυχε νὰ ἔχῃ μὲ αὐτὰ μιὰ ἐξωτερικὴ ὁμοιότητα : τὸ κοινὸ ὄνομα δη-
 λαδὴ : σο σ ι α λ ι σ μ ὂ ς ! Τὸ ὅτι ὅμως τὸν χωρίζει ἀπὸ αὐτὰ διαφορὰ τε-
 ραστία καὶ στὴν μέθοδον καὶ στὴν οὐσίαν καὶ στὴν τακτικὴ καὶ στὶς προβλέ-
 πεις τοῦ μέλλοντος καὶ πῶς ὅχι μόνον δὲν εἶνε φίλος καὶ σύμμαχος, ἀλλὰ
 καὶ ἀμείλικτος ἐχθρὸς τῶν ὅλων, αὐτὸ οὔτε κἂν τὸ ὑποψιάζεται ὁ κ. Ζαχα-
 ριάδης, ποῦ ἐννοεῖ νὰ μιλάει γιὰ πράγματα ποῦ δὲν τὰ ἐσποῦδασε ἀπὸ κοντά.
 Ἀπὸ τὸν κριτικὸ τῶν « Γραμμάτων » ἔχομε τὴν ἀπαίτησιν νὰ εἶνε πιὸ
 μελετημένος καὶ προσεκτικὸς στὰ κοινωνιολογικὰ ζητήματα ἅπαξ καὶ ἐννοεῖ
 νὰ συζητεῖ γι' αὐτά. Καὶ προτιμότερο νὰ ἦταν μισοεπιστήμονας
 παρὰ φαντασιοσκόπος, ὅπως εἶνε σήμερα. Δὲ θὰ μοῦ στρέβλωνε τοῦλάχισ-
 στον τὰ διάφορα συστήματα, φορτώνοντας στὴν ράχην τοῦ μαρξισμοῦ ὅχι
 μόνον ξένες πρὸς αὐτὸν ἰδέες, ἀλλὰ ἀκριβῶς τὰ πράγματα ἐκεῖνα τὰ ὅποια
 λυσοδῶς καὶ μὲ τὸ καλύτερο ἀποτέλεσμα ἐπολέμησε ὁ Μαρξισμός, γλυτ-
 τώνοντας ἐπὶ τέλους τὴν κοινωνικὴν σκέψιν ἀπὸ τὶς πλάνες τῶν οὐτοπιστῶν,
 κοινωνιστῶν, Γάλλων ἰδίως, οἱ ὅποιοι ἐπὶ 100 ἔτη καὶ πλέον εἶχαν συνει-
 θίσει τὸν κόσμον νὰ σκέπτεται οὐτοπιστικὰ καὶ ἀντικειμενικὰ γιὰ τὴν κοι-
 νωνία. Αὐτοὺς τοὺς οὐτοπιστὰς φαίνεται θὰ εἶχε ὑπ' ὄψιν του ὁ κ. Ζαχα-

ριάδης όταν μιλούσε για τὸν Μαρξισμό, ρίχνοντας καὶ τοὺς δυὸ στὸ ἴδιο κοφίνι τῶν ἀχρήστων! Καὶ ἔτσι ἀπέδειξε τὴν πλήρη του ἄγνοια στὰ κοινωνιολογικά καὶ μεθοδολογικά ζητήματα. Γιατὸ βλέπομε παραδόξως νὰ βάλῃ τὸ ὄνομα τοῦ Μάρξ δίπλα μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Νίτσε, Λουθήρου, καὶ Χριστοῦ! «ποῦ ζητοῦν σύμφωνα μὲ τὶς ἀτομικὲς τῶν βλέψεις, νὰ διορθώσουν καὶ νὰ ἀλλάξουν τὴν κοινωνία.....!» Ἀκριβῶς ὁ Μάρξ εἶνε ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐβροντοφώνησε πολεμῶν τοὺς γάλλους καὶ ρώσους καὶ λοιποὺς οὐτοπιστὰς σοσιαλιστὰς καὶ ἀναρχικοὺς (Proudhon, Bakounin, Weitling κτλ.) ὅτι δουλειὰ τοῦ κοινωνιολόγου δὲν εἶνε «νὰ διορθῶσῃ ἢ ἀλλάξῃ τὴν κοινωνία σύμφωνα μὲ τὶς ἀτομικὲς του βλέψεις καὶ ἐπιθυμίες, ἐν ὀνόματι τοῦ ὁρθοῦ λόγου δῆθεν καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ νὰ καταλάβῃ ἀντικειμενικὰ τοὺς νόμους, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους μόνῃ της ἢ κοινωνία δημιουργεῖ τὶς ἐκάστοτε ἀλλαγές της καὶ τὴν ἐκάστοτε μορφήν της. Τὸ λέει ρητῶς στὸ «Κοινωνικὸ μανιφέστο» του, ποῦ τόσο ὠραῖα τὸ μετέφρασε σὲ γνήσια δημοτικὴ ὁ καλὸς μου φίλος Κ. Χατζόπουλος καὶ ποῦ—ἀλλοίμονον!—δὲν καταδέχθηκε νὰ τὸ διαβάσῃ ὁ κ. Ζαχαριάδης, ποῦ, ἂν τὸ διάβαζε, δὲν θὰ εἶχε τόσο ταπεινὴ καὶ στρεβλὴ ἰδέα γιὰ τὸ μαρξισμό. Λέει λοιπὸν: «Τὰ θεωρητικὰ δόγματα τῶν κοινωνιστῶν (—μαρξιστῶν) δὲ στηρίζονται διόλου σὲ ἰδέες, σὲ ἀρχές ποῦ ἐφεύρηκε ἢ ἀνακάλυψε ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος κοσμοδιορθωτής. Εἶνε μονάχα ἐκφράσεις τῶν πραγματικῶν ὅρων μιᾶς πάλης τάξεων ποῦ ὑπάρχει, μιᾶς ἱστορικῆς κίνησης ποῦ γίνεται μπροστὰ στὰ μάτια μας...» Ἀπὸ αὐτὰ τὰ λίγα καταλαβαίνει κανεὶς τὴ διαφορὰ μεταξὺ μαρξισμοῦ καὶ λοιπῶν ὑποκειμενικῶν ἰδεολογικῶν συστημάτων. Τὰ τελευταῖα πράγματι πιστεύουν στὴν δύναμη τῶν ἰδεῶν νομίζοντας ὅτι μὲ αὐτὲς μποροῦν νὰ ἀλλάξουν τὰ κοινωνικά καθεστῶτα, καὶ ἐπομένως κηρύττουν τὶς ἀτομικὲς τῶν ἰδέες περὶ κοινωνικῆς ἠθικῆς, κοινωνικῆς δικαιοσύνης, ὁρθοῦ λόγου κτλ. πιστεύοντες ὅτι μὲ αὐτὲς μποροῦν «νὰ διορθώσουν καὶ ἀλλάξουν τὴν ζωή».

Ὁ μαρξισμὸς τουναντίον κηρύττει ἐπισήμως τὴν ἀδυναμία καὶ χρεωκοπία τῆς ἀτομικῆς θελήσεως, τῶν ὑποκειμενικῶν εὐσεβῶν πόθων καὶ τῶν εὐγενῶν ἰδεωδῶν τῶν διαφόρων διορθωτῶν τοῦ κόσμου. Προσπαθεῖ νὰ εὕρῃ τοὺς νόμους ποῦ μόνον τοὺς, χωρὶς τὴ θέληση τοῦ ἀνθρώπου—ρυθμίζουν τὶς κοινωνικὲς ἀλλαγές. Καὶ τοὺς βρίσκει στοὺς οἰκονομικοὺς παράγοντας τῆς ζωῆς, ποῦ μόνον τοὺς δημιουργοῦνται ἀπὸ τὸν ἀσυνείδητο ἀγῶνα τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν βιοπάλη του καὶ τὴν ἔμφυτο τάση του νὰ καλλιερέσῃ τὸ βίον του, παράγοντες ποῦ εἶνε πολὺ ἰσχυρότεροι καὶ ἀπὸ τὶς ἰδέες καὶ ἀπὸ τὴν θέληση τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ σύμφωνα μὲ τὸ σύστημα τοῦ ἐξηγεῖ τοὺς σημερινούς οἰκονομικούς, βιομηχανικούς καὶ κοινωνικοὺς ὅρους τῆς ζωῆς, καθὼς καὶ τῶν περασμένων ἐποχῶν καὶ κατόπιν στηριζόμενος ἀπάνω στὴν ἀντικειμενικὴ του αὐτὴ μελέτη κάνει μιὰ πρόγνωση μόνον γιὰ τὴ μέλλουσα μορφή τῆς κοινωνίας καὶ προσκαλεῖ ὅχι ὅλους—πτωχοὺς καὶ πλουσίους, ὅπως ἔκαμναν οἱ παλhoὶ οὐτοπισταὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ὁρθοῦ λόγου καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ μιὰ ὀρισμένη τάξη ἀνθρώπων—τοὺς προλεταρίους καὶ τοῦτο ἐν ὀνόματι τῆς δυνάμεως τῶν πραγμάτων, ἐν ὀνόματι τῆς νέας βιομηχανικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὑποστάσεως τῆς κοινωνίας, τοῦ νέου κολλεκτιβιστικοῦ οἰκονομικοῦ καθεστώτος, τοῦ ὁποίου ἐργάται καὶ κινητήριος δύναμις εἶνε οἱ προλετάριοι, καὶ τοὺς προτρέπει νὰ κάνουν συνειδητὸ τὸ μεγάλο ρόλο

πού ή κοινωνική οικονομική εξέλιξη όλοένα τούς έτοιμάζει.... Καί λέει σέ άλλο μέρος: οί νεκροθάπται τού άστικού καθεστώτος δέν εΐνε άλλος κανείς παρά αὐτοί οί ΐδιοι οί άστοί μέ τó νά θέλουν διαρκώς νά αναπτύσουν τήν βιομηχανία καί νά αυξάνουν τά καπιτάλια τους, αυξάνοντας έτσι άθελα καί τόν αριθμό τών έχθρων των, τών προλεταρίων! καί προετοιμάζοντας ένα άνώτερο κολλεκτιβιστικό βιομηχανικό καί κοινωνικό καθεστώς.

Φταίει λοιπόν ό Μάρξ αν ό κ. Ζαχαριάδης δέν καταδέχθηκε νά τόν διαβάση, νομίζοντας ότι τού άρκει ή ποιητική του γνώση καί ή αίσθητική του διαίσθηση νά μαντεύση όλα τά συστήματα χωρίς νά τά διαβάση καί νά λύση όλα τά προβλήματα μόνο μέ τήν έμφυτη του έξυπνάδα χωρίς άντικειμενική μελέτη; Ξεχνάει ότι ό ρατσιοναλισμός έκανε πιά επίσημη χρεωκοπία καί δέν άρκει πλέον μόνο τó ratio, ό όρθός λόγος δηλαδή, ή άπλή σκέψη τού γραφείου, νά καταλάβη κανείς όλα τά ζητήματα χωρίς ειδική άντικειμενική μελέτη από κοντά; Ή άπλή έξυπνάδα δέν έχει πιά πέραση στόν είκοστό αιώνα, όπου όλα τά πράγματα κατήντησαν ειδικές γνώσεις, έστω καί άτελείς, πάντοτε όμως άνώτερες από ύποκειμενικές φαντασιοπληξίες καί άερολογήματα.

Ό Μαρξισμός δέν έχει ανάγκη τής προστασίας μου άφου 70 χρόνια τώρα συγκινεί τήν Εξόρωπη καί έχει δεκάδες εκατομμύρια όπαδών καί θαυμαστών πού καθημερινώς αυξάνουν καί πολλαπλασιάζονται καί όλοι οί ειδικοί κοινωνιολόγοι, έχθροι καί φίλοι, όμολογούν τήν μεγαλοφυή μέθοδο καί ουσία του. Μόνον άνθρωπος πού δέν κατάλαβε τίποτε από αὐτόν μπορεί νά φαντασθή τραγελάφους εις λογαριασμόν του, ότι δηθεν φροντίζει μόνον γιά στομάχια, ότι θά καταργήση τήν ποίηση καί τές ώραίες τέχνες κτλ. Μπορώ νά διαβεβαιώσω τόν κ. Ζαχαριάδη ότι οί μαρξισταί δέν εΐναι τόσον άφιλόμουσοι όπως τούς φαντάζεται καί στήν καλλιέργεια τών «Μουσών» βάζουν κάτω πολλούς έστ έτ τού γλυκού νερού. Καί γιά νά φέρω ένα μόνο παράδειγμα από τά δικά μας, αναφέρω τόν φίλο μου Κώστα Χατζόπουλο, πού καί τó «Κοινωνικό μανιφέστο» τού Μάρξ μετέφρασε καί σέ λοιπές λογοτεχνικές έργασίες εύδοκιμότατα καταγίνεται. Άλλά ό Χατζόπουλος εΐνε πραγματική καλλιτεχνική ψυχή, γιαυτό καί τó μεγαλειό τού μαρξισμού τó κατάλαβε καί ένθουσιάσθηκε ειλικρινά από αὐτό, χωρίς καθόλου νά τόν έμποδίζει νά καταγίνεται ειλικρινά καί γόνιμα στήν λογοτεχνία, χαρίζοντας μας σπάνια αισθητική απόλαυση μέ τές κλασσικές μεταφράσεις του, μέ τά ζωντανά του διηγήματα, μέ τήν πολυσύνθετη βαθειά κριτική του, γεμάτη ένθουσιασμό, ειλικρίνεια, ζωή, νεύρα. Διαβάστε τó τελευταίο του βαθυστόχαστο γράμμα «Μιά κρίση γιά τόν Πόλεμο» στό τελευταίο τόμο τών «Γραμμάτων» καί αδύνατο νά μήν θαυμάσετε δίπλα μέ τήν εύγενή ιδεολογία τού καλλιτέχνη, τó βαθύ κριτικό, άντικειμενικό του βλέμμα.

Ό ένθουσιώδης καλλιτέχνης ιδεαλιστής κατορθώνει νά εύρη τά σύνορα τού ύποκειμενικού του ιδεαλιστικού αισθήματος μέ τήν άντικειμενική ιστορική πραγματικότητα. Αὐτό τó θαύμα γιά ένα ρωμηό τó όφείλει ό φίλος μου, δέν άμφιβάλλω, στήν μαρξιστική του μόρφωση, γιατί μόνο μαρξιστής ρωμηός μπορούσε νά γράψη τέτοιο άριστουργηματικό πράγματι γράμμα.

Οί μαρξισταί, κ. Ζαχαριάδη, δέν θέλουν νά καταργήσουν τές ώραίες τέχνες, όπως ούτοπιστικά τó φαντάζεσθε, αλλά άπλούστατα νά τίς εκλαϊκεύσουν, νά τίς κάνουν δηλαδή καί αὐτές όπως καί όλα τά πράγματα κοινόν κτήμα όλου τού λαού καί όχι μόνον μερικών προνομιούχων

τάξεων ὅπως γίνεται σήμερα στο ἄστικό καθεστῶς καὶ γινότανε πρὶν σὲ πολὺ μεγαλειότερο βαθμὸ στο φεουδαρχικό. Λυποῦμαι πὺ δὲν μπορῶ σήμερα νὰ πῶ περισσότερα γιὰ τὸν μαρξισμό, γιατί μου λείπει ὁ καιρὸς. Ἐλπίζω ὅμως νὰ τὸ κατορθώσω ἄλλη φορὰ δίδοντας μιὰ γενικὴ ἰδέα γι' αὐτὸν στοὺς ἀναγνώστες τῶν «Γραμμάτων» γιὰ νὰ μὴν ξεγελιῶνται ἀπὸ τοὺς διαφόρους τραγελάφους τῶν καλοθελητῶν του, πὺ ἐννοοῦν νὰ μιλοῦν γι' αὐτὸν χωρὶς νὰ τὸν ξέρουν.

Γιὰ τὴν ὥρᾱ ὅποιος θέλει νὰ μάθῃ μερικά σχετικὰ, τὶς πρώτες δηλαδὴ βάσεις του καὶ τὴν μέθοδό του, ἂς διαβάσῃ στὴ «Νέα Ζωὴ» πὺ βγαίνει κατ'αὐτὰς μιὰ εἰσαγωγὴ μου στὴ νέα ἔκδοση τοῦ βιβλίου μου τὸ «Κοινωνικό μας Ζήτημα» ὅπου γίνεται λόγος γι' αὐτὸν. Θὰ ἰδῇ πόσον ἀπέχει ἀπὸ τὰ «ἡλίθια εὐτυχιστικά συστήματα» καὶ τοὺς ἄλλους τραγελάφους πὺ μὲ ἐλαφρὰν τὴν συνείδηση μᾶς πασέρνει ὁ κ. Ζαχαριάδης νομίζοντάς μας φαίνεται γιὰ ντιπ ἀγραμμάτους καὶ ἀπλοϊκοὺς.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ κοινωνικὴ ὠφέλεια τῆς τέχνης καὶ τὴ μεγάλη αἰσθητικὴ ψυχολογικὴ ἐπίδραση πὺ μπορεῖ νάχει ἓνα καλὸ λογοτεχνικὸ ἔργο στὸν ἄνθρωπο, ποιὸς ἀνότητος καὶ ἀγράμματος μπορεῖ νὰ τὴν ἀρνηθῇ; Ἐγὼ ὁ ἴδιος ξέρω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν μου τί μεγάλη ἐπίδραση εἶχαν στὴ ψυχικὴ μου διαμόρφωση καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῆς ψυχολογικῆς μου ἀντιλήψεως ὡρισμένα φιλολογικὰ ἀριστουργήματα ἰδίως τὰ ἔργα τοῦ Ποῦσκιν, Γόγολ, Δοστογιέφσκυ, Τουργένεφ, Γόρκυ, Τσεχῶφ, Γκαίτε, Ἴψεν, Οὐγκώ, Ζολὰ κτλ. γιὰ νὰ ἀναφέρω μόνον τοὺς νεωτέρους καὶ σπουδαιότερους γιὰ μένα.

Καὶ λυποῦμαι εἰλικρινὰ ὅτι οἱ βιοτικὲς μου ἀσχολίες δὲν μου ἀφίνουν ὅσον ἤθελα καιρὸ νὰ λησμονηθῶ περισσότερο στὴν ἀνώτερη πράγματι αἰσθητικὴ ἀπόλαυση τῆς τέχνης. Ἀπ' αὐτὸ ὅμως δὲν μπορῶ νὰ φθάσω στὴν ὑπερβολὴ τοῦ κ. Ζαχαριάδη τοῦ νὰ νομίζῃ ὅτι ἡ ποιητικὴ γνώση τῶν πραγμάτων ἔχει τὴν ἴδια ἀξία μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ. Ἄλλο τὸ ἓνα γιὰ μένα καὶ ἄλλο τὸ ἄλλο. Εἶνε δύο ξεχωριστὰ πράγματα, ἐξ ἴσου ἀναγκαῖα, στὸν ἄνθρωπο, πὺ ἐξυπηρετεῖ ὅμως ὄχι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ σκοπὸ. Εἰς τὴν περιοχὴ τῆς τέχνης δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ μιλῇ ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ τὴ δουλειὰ τῆς ἐπιστήμης ποτὲ δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ τὴ κάνει ἡ τέχνη καὶ γι'αὐτὸ ἀκριβῶς ἐγεννήθηκε ἡ ἐπιστήμη ὕστερα ἀπὸ τὴ τέχνη ὡς μιὰ ἀντικειμενικότερη, συστηματικότερη, πὺ πειραματικὴ καὶ ἐπομένως θετικώτερη μέθοδο σπουδῆς καὶ γνώσεως τῶν γύρω φαινομένων. Ἡ τέχνη ἀπευθύνεται κυρίως στὸ αἶσθημα καὶ γι' αὐτὸ ὁμιλεῖ πάντοτε μὲ εἰκόνες καὶ δίδει νύξεις μόνον τῶν πραγμάτων ἀφίνουσα στὸ αἶσθημα καὶ στὴν διαίσθηση νὰ συλλάβῃ τὸ πρᾶμα, καὶ περιορίζεται σχεδὸν πάντοτε στὸ πρόβλημα τῆς ἐσώτερης ἀτομικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐπιστήμη τοῦναντίον ἀπευθύνεται ἀποκλειστικὰ στὸ μυαλὸ, ὁμιλεῖ μὲ λογικὰ σχήματα προσπαθεῖ νὰ δώσῃ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο ψυχραὴ ἀντικειμενικὴ ἀνάλυση τῶν πραγμάτων καὶ εἰ δυνατόν καὶ πειραματικὴ ἀπόδειξη αὐτῶν καὶ ἐμπερικλείει εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ὅχι τὸσον τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν του ψυχικὴν ὑπόστασιν, ὅσον τὸ σύνολον τοῦ φυσικοῦ καὶ βιολογικοῦ κόσμου σὲ ὅλες του τὲς τμηματικὲς λεπτομέρειες καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἀλληλουχία καὶ ἔννοια τῶν φαινομένων.

Καμιά λοιπὸν ἀναλογία καὶ ἀντικατάστασις τῆς μιᾶς μὲ τὴν ἄλλη δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ καθεμιὰ ἔχει στὸ τόπο της τὴν ἀξία της, ἐπομένως καὶ πρέπει νὰ ἀποδώσωμε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι.

Γιατί αλλοίμονο εάν ό επιστήμων επιχειρούσε νά αντικαταστήση τή τέχνη μέ τήν επιστήμη του, και τρισευρότερο εάν ήθελε ποτέ ό καλλιτέχνης και ποιητής νά αντικαταστήση τήν επιστημονική σπουδή τής ζωής μέ τις ποιητικές του εξάρσεις και φαντασίες του.

Ό γερμανός φιλόσοφος Έγκελος ειπεν: «ή πραγματικότης εινε λογική». Για νά ύπάρχη κατιτίς θά πη πώς έχει τό βιολογικό του λόγο.

Του κάκου λοιπόν έρχεται ό κ. Ζαχαριάδης και μέ αυθαιρέτους, βεβιασμένους και έντελως τεχνητούς συλλογισμούς προσπαθει νά μερδέψη τά πράγματα, και νά φύγη από τήν άπλή βιολογική του καθημερινού μας βίου, όπως τήν αντίλαμβανόμεθα όλοι μας άνεξαιρέτως, έρχόμενος σέ κωμική αντίφαση όχι μόνον μέ τήν καθημερινή πείρα όλων μας, αλλά και μέ τήν δική του τήν καθημερινή δράση και αντίληψη.

Και τελειώνοντας ένα μόνο πιρακαλώ τόν κ. Ζαχαριάδη, εάν ειλικρινώς επιθυμεί νά άπαντώ εις τό έξής εις τά γραφόμενα του. Όχι φούμαρα και θυμούς που δέν ταιριάζουν σέ μās που όνειροπολούμε νά δημιουργήσωμε ένα νέο πολιτισμό, άνώτερο από κάθε μικρόψυχο προσωπικό στοιχείο και ούτε και επανάληψη και ξαναπέσιμο στον ίδιο σνρτό χαβά περί άπολύτου αληθείας, και άτελείας των ανθρωπίνων γνώσεων, και ματαιότητος κάθε συζητήσεως, αλλά και ούτε και χάσιμο του σέ έπουσιώδη δευτερεύοντα σημεία μακρυνά από τήν ουσία του ζητήματος.

Γενναία και χωρίς έλιγμούς και πρό πάντων μέ άπλά λόγια για νά τά καταλάβωμε όλοι μας καλά, νά άπαντήση στές άπλές και καθαρές έρωτήσεις που του έθεσα παραπάνω, σύμφωνα μέ τήν ουσία του γραμματός μου. Άπό τήν άπάντηση αυτή θά φανη άμέσως εάν εινε δυνατόν ποτέ νά συμφωνήσωμε και που ακριβώς βρίσκεται ή διαφορά μας. Όπως εγώ δέν φοβούμαι τις ιδέες μου και τις λέω καθαρά και ξάστερα έτσι νά πη και κείνος τις δικές του για νά μπορέση τό ακροατήριο νά καταλάβη καλά τήν διαφορά μας και νά εκλέξη όποιες του έρχονται καλύτερα. Έάν όμως παρ' έλπιδα, αρχίσει και πάλιν τόν ίδιο τρόπο όχι τής κατ' ευθειαν και άμέσου άπαντήσεως, αλλά τής παραπλανήσεως του αναγνώστου σέ σκοτεινά ποιητικά και μεταφυσικά σύννεφα, τότες άπλούστατα θά τό θεωρήσω ως άδυναμία του και υπεκφυγή, θά στρέψω τή προσοχή μου σέ άλλα θετικώτερα πράγματα, μη έννοων νά χάνω τόν καιρόν μου σέ παρόμοιες άνειλικρινείς ματαιοπονίες.

ΚΑ'Ι ΡΟ Ι VI 15

Γ. ΣΚΛΗΡΟΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ κ. Δ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ

Κάθε προσπάθεια νά εξηγήσω στον κ. Σκληρό τό πνεύμα τής επίκρισης μου, στο πρώτο του γράμμα, μου φαίνεται πιά μάταιη. Στα όρια που έφερε τήν παρεξήγηση ό κ. Σκληρός, εινε καλύτερο ν' άποδέχεται κανείς τό μοιραίο. Ίσως, όσα έγραψα, νά επρόδωσαν τις προσθέσεις μου, αλλά ειπα τις σκέψεις μου απερίφραστα, όπως πρέπει σέ ανθρώπους χωρίς προλήψεις. Δέν ειχα τήν πρόθεση νά προσβάλω κανένα, ουδέ νά εκμηδενίσω όποιανδήποτε εκδήλωση ζωής, έστω και κοινωνιολογική. Έχώρισα μόνο τά πράγματα, όπως χωρίζονται στη δική μου αντίληψη, και ταξινόμησα τά διάφορα συστήματα τής ζωής, κατά τήν ιδιουσγκρασία μου. — Και αυτό εινε

δικαιώμά μου, αφού μάλιστα την ταξινόμηση την συνοδεύει και λεπτομερέστατη δικαιολογία. Όταν μιὰ ἐπιστήμη μου φαίνεται μισοεπιστήμη τὸ λέγω. Λέγω και τὸ πῶς και τὸ γιατί, χωρὶς καμμιά προσβλητικὴ πρόθεση. Θὰ ἦταν ἀστεῖο νὰ φρονῶ ὅτι ὑπάρχουν προσβλητικοὶ τρόποι ζωῆς. Ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶνε ὑποχρεωτικὸ σύστημα ὑπαρξῆς, οὔτε ἀποκλειστικὰ τιμητικό. Μέθοδος και τίποτις ἄλλο. Ἔτσι και ἡ μισοεπιστήμη και ἡ Τέχνη και ἡ Θρησκεία και τὸ ἀσυνάρτητο ἐνστικτο.

Ἐννοεῖται, ὅτι και τώρα παραμερίζω ὅσα στολίδια φορτῶναι μου ἡ φανατικὴ προσήλωση τοῦ φίλου μου Σκληροῦ σὲ μερικά ἀξιώματα και θὰ παρηγορηθῶ, μὲ κάθε τρόπο, ἂν αἴφνης δὲν γνωρίζω καλὰ τὸν Μαρξισμό—πρᾶγμα ποῦ δὲν τὸ θεωρῶ ἀπαραίτητο εἰς τὴν πνευματικὴ μου ὑγεία και πειθαρχία.

*
**

— Χρειαζούμενη ἡ παρέκβση τοῦ κ. Σκληροῦ γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια. Συμφωνῶ μὲ τίς ιδέες του ποῦ εἶνε και ιδέες μου. «Ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα συγκινεῖ ποῦ βγαίνει ἀπ' τὴν καρδιά». Δηλαδή Τέχνη, δηλαδή Μαρξισμός. Βλέπετε τὴν ποιοτικὴ ὁμοιότητα; Γιατὶ πεισματάρικα νὰ ζητιέται ἡ ὑπαγωγή τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἄλλο; Δικαιώματα ἴσα ἔχει και ἡ Τέχνη και ὁ Μαρξισμός. Κριτήριον κοινόν: τὸ αἶσθημα και ἡ εὐλικρίνεια. Γιατὶ ὁ καλλιτέχνης νὰ γίνῃ Μαρξικὸς ἢ τὸ ἀντίστροφο; Καθεὶς μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία του. Ἀντὶ νὰ κληθοῦν οἱ καλλιτέχνες νὰ δουλέψουν στίς ὑποθέσεις τοῦ Μάρξ ἢ τῶν Προλεταρίων, ἥσυχοι, ἃς ἐκτελοῦν τὸν προορισμό τους. Αὐτὸ εἶπα και τότες αὐτὸ και τώρα. Ὡστε τὴν χωνεύω τὴν κοινωνιολογία ὅταν μὲνει στὴ θέσῃ της.

Ἡ ζωὴ εἶνε βεβαίως ἀνώτερη ἀπὸ τίς θεωρίες μου. Καὶ εἶνε τόσο ἀνώτερη, ὥστε ξεπερνᾷ και κάθε σύστημα και κάθε θεωρία και ἰδιαίτερος κάθε κοινωνιολογία. Αὐτὸ κάνει ὥστε νὰ ἡμποροῦμε νὰ ζοῦμε και ἐγὼ και ὁ κ. Σκληρὸς και ὁ ἀπλοῖκὸς φελλάχος κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιον ἥλιο! Ἀλλοῖμονό ἂν ἡ ζωὴ ἦτανε σύστημα. Ἀλλοῖμονο ἂν ἡ οὐσία της ἦτανε ἡ κοινωνιολογία, και ἂν ἔπρεπε νὰ διαγράψουμε ὅτι ἔζησε, ἔλαμψε, ἔδρασε και ἔσβυσε παρὰ τὰ δόγματα τοῦ Μάρξ.— Ἀλήθεια, τὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ συστηματοποιεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν ζωὴ, ἀλλ' αὐτὸ γίνεται ἀπλῶς γιὰ νὰ τὴν ἐννοήσῃ, νὰ τὴν συλλάβῃ, δηλαδή νὰ τὴν ἀφομοιώσῃ, μὲ ἄλλες λέξεις νὰ τὴν στρεβλώσῃ. Ἐνότητα, ὁμοιομορφία, θὰ πεῖ στρεβλωση και παρεννόηση.

*
**

Ἀπαντῶ κατ' εὐθείαν στὰ τρία ἐρωτήματα τοῦ κ. Σκληροῦ.

1ον). Παραδέχομαι ὅτι ἡ ποιητικὴ και καλλιτεχνικὴ ἔμπνευση και τὸ γενικώτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ ζωὴ, ἐπομένως και ἡ δράση τοῦ ἀνθρώπου, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ψυχικὴ διάθεση, τὴν ψυχικὴ ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ δὲν τὸ πα ρ α δ ἔ χ ο υ μ α ι. Τὸ δ ι α κ η ρ ὐ τ ω. Ἀλλ' ὥς ἐδῶ μόνο. Ὁ κ. Σκληρὸς προσθέτει ὅτι «αὐτὴ ἡ ψυχικὴ ὑπόστασις ἐξαρτᾶται πάλιν ἀπὸ τὰς κοινωνικὰς συνθῆκες τοῦ ἐκάστοτε περιβάλλοντος». Καθόλου. Μὰ καθόλου. Τὸ περιβάλλον εἶνε ἀκριβῶς αὐτὸς οἱ ψυχικὲς ὑποστάσεις. Αὐτὲς καθορίζουν τὸ περιβάλλον και δὲν κυβερνοῦνται ἀπ' αὐτό. Καὶ τοῦτο εἶνε ἀ τ ο μ ι σ μ ὁ ς.

Ἔτσι, ὅπου οἱ ψυχές, τὰ ἄτομα, εἶνε ζωντανότερα, πλουσιώτερα ψυχικῶς, ἐκεῖ καὶ τὸ περιβάλλον ζωντανότερο, πολυπλοκώτερο. Βλέπετε ὅτι λέμε ἀντίθετα πρίγματα στὴν ἴδια βάση. Νὰ καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματά μου: Ἄν ἡ ψυχικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου ὀρίζονταν ἀπὸ τὸ περιβάλλον, τότε, ἐνὸς ὁποιοῦδήποτε περιβάλλοντος δοθέντος, οὐδεμία ἀλλαγὴ θὰ ἦταν ἐφικτή.

2ον). Ἄν ἡ κοινωνία μας εἶνε ἀνατολίτικη (;) ἢ φεουδαρχικὴ (;) αὐτὸ συμβαίνει διότι δὲ ν γ ε ν ῆ θ η κ α ν οἱ ἄνθρωποι μὲ μεγάλη ψυχὴ. Καὶ ὄχι, ἀντιστρόφως, ὅπως πολὺ παράξενα λέγεται.

3ον). Δὲν γυρεύω διόρθωση. Περιμένω τὴν ἐμφάνιση ἀτομικοτήτων ποὺ θὰ φέρουν, ὄχι διόρθωση, ἀλλὰ ἀλλαγές, στηριγμένες στὰ ὀρμητικὰ πάθη, στὴν ὑποβολή, στίς συγκινήσεις. Αὐτὰ εἶνε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς. Τὸ τίμημά της.

* *

Ὑποθέτω ὅτι ὁμιλῶ σαφῶς. Τὰ λοιπά, καὶ ἰδίως οἱ ἀπαιτήσεις περὶ ἀντικειμενισμοῦ (δηλ. περὶ ἀληθινῆς θέσης) τοῦ Μαρξισμοῦ ἀναλύονται ἐπαρκέστατα στὴ πρώτη μου ἀπάντηση. Ἄν ἡ ἀνάλυσή μου εἶνε ρασιοναλιστικῶς ὀρθή, αὐτὸ δὲν τὴν βλάπτει. Δὲν ὑποθέτω νὰ ὑπάρχει ἐπιστήμη ἢ κριτικὴ ἰδεῶν ἀντιρασιοναλιστικὴ. Ὅταν κρίνουμε τίς ἀξιώσεις καὶ τὰ πορίσματα ἐνὸς συστήματος, τὰ κρίνουμε πάντα ρασιοναλιστικά, δηλαδὴ φιλοσοφικά. «Ὁ Μαρξισμὸς προσπαθεῖ νὰ εὑρεῖ τοὺς νόμους ποὺ μόνον τοὺς, χωρὶς τὴ θέληση τοῦ ἀνθρώπου, ρυθμίζουν τίς κοινωνικὰς ἀλλαγές». Καὶ προσθέτω δ υ σ τ υ χ ῶ σ τοὺς ἐφευρίσκει. Τοὺς βρίσκει στοὺς ο ἰ κ ο ν ο μ ι κ οὺ ς π α ρ ἄ γ ο ν τ ε ς τῆς ζωῆς. Δηλαδὴ ὁ στόμαχος διὰ μέσου τῆς ἱστορίας. Καί, δηλαδὴ, ἡ ἱστορία, ἡ ἀνύπαρκτη αὐτὴ ἐπιστήμη, ὡς βάση ἄλλης ἐπιστήμης!

* *

«Ὁ Μαρξισμὸς ἔχει δεκάδας ἑκατομμυρίων ὁπαδῶν». Καὶ ὁ Βουδδισμὸς κ. Σκληρὲ καὶ ὁ Βραχμανισμὸς, καὶ ὁ Μωαμεθανισμὸς, καὶ ὁ Χριστιανισμὸς, καὶ ὁ σωβινισμὸς, καὶ ὁ βουλαπουκισμὸς. Φίλη Στατιστικὴ!

* *

«Οἱ Μαρξισταὶ δὲν θέλουν νὰ καταργήσουν τίς ὡραίες τέχνες. Θέλουν νὰ τίς... ἐκλαϊκεύσουν!» Θαναμάζω τὸ θέλουν ν. Θαναμάζω καὶ τὸ ἐκλαϊκεύσουν ν. «Τίς θέλουν κοινὸν κτῆμα ὅλου τοῦ λαοῦ καὶ ὄχι μερικῶν προνομιοῦχων τάξεων.» Δὲν καταλαβαίνω, εἰλικρινῶς, αὐτὴ τὴ γλῶσσα.

* *

Δὲν εἶπα πούθενά ὅτι ἡ Τέχνη κάμει τὴ δουλειὰ τῆς Ἐπιστήμης. Εἶπα πῶς εἶνε δύο διάφοροι καὶ ἰσάξιοι τρόποι ζωῆς. Γιατὶ ὁ κ. Σκληρὸς χάνει τὸν καιρὸ του νὰ μὲ πείσει, δι' ὅ,τι προσπαθῶ ἐγὼ νὰ τὸν πείσω;

* *

Ἐὰν ἀναθέσουμε σ' ἓναν ξυλουργὸ νὰ μᾶς κάμει μιὰ βιβλιοθήκη, πρέπει νὰ τὸν ἀφήσουμε νὰ κατατάξει καὶ τὰ βιβλία μας σ' αὐτήν; Τέτοια δουλειὰ ἀνάλαβε ὁ Μαρξισμὸς μὲ τὴν ἀφέλεια τῆς ἀγνοίας.» Ἡ ἐπικὴ ποίηση συμπύκναι παντοῦ καὶ πάντοτε μὲ τὸ φεουδαρχικὸ καθεστῶς, ἡ λυρικὴ

»ποίηση ἀπαντᾶται στὸ δημοκρατικὸ ἀστικὸ καθεστώς». Λυρική ποίηση, ἐπική ποίηση, ἐκδηλώθησαν σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες, πολλὰς φορὲς ταυτόχρονα καὶ πολλὰς φορὲς στὸ ἴδιο ἄτομο, ὅπως καὶ σήμερα ἀκόμη στὸν Παλαμᾶ. Πρέπει ἄρα γε νὰ διαφεύσουμε τὴν φιλολογικὴ ἱστορία χάριν τῆς οἰκονομικῆς; Ἡ νὰ ξαναφτιάξουμε τὶς χρονολογίες, σύμφωνα μὲ ὑπόδειγμα ἀπὸ τὰ πρὶν δοσμένο;

*
**

Ἄν ὁ κ. Σκληρὸς ἐτιμοῦσε μὲ προσεκτικώτερο διάβασμα τὰ ὅσα ἔγραψα, θὰ ἔβλεπεν οὐ τὸν σκεπτικισμό τὸν μεταχειρίστηκα ὡς κριτήριον κατὰ τῆς κοινωνιολογίας, γιὰ νὰ ἐλευθερώσω ὅλους τοὺς ἐφαρμοσμένους τρόπους τῆς ζωῆς. Τοὺς θρησκευτικούς καὶ τοὺς ἐπιστημονικούς καὶ τοὺς καλλιτεχνικούς. Γιὰ νὰ ἀπολήξω στὴν *ποικιλία*, στὴν μόνη πραγματικὴ οὐσία τῆς ζωῆς. Στὴν ποικιλίᾳ ποὺ ἀνέχεται καὶ ἐμένα καὶ τὸν κ. Σκληρὸ καὶ τὸν Κάϊζερ.

Κανένα ἀπὸ τὰ πνευματικὰ καὶ ἰδεολογικὰ συστήματα δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἀπολύτως ἀληθές, λέγει καὶ ὁ κ. Σκληρὸς. Ἀλλὰ ἐνῶ ἐκεῖνος τὸ γράφει ἐγὼ τὸ ἀντιλαμβάνομαι: Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Μαρξισμό. Εἶνε ἓνα σύστημα ἰδεολογικὸ ποὺ κάνει μιὰ περίοδο, γιὰ ὁρισμένους ἀνθρώπους, 10—100 ἑκατομμύρια. Καὶ πλέον οὐ. Πλάι σ' αὐτὸ ζοῦν βιολογικώτατα καὶ ἄλλα συστήματα ζωῆς, μὲ πολὺ ὀλιγωτέρους ὁπαδούς, ἴσης ὅμως ἀξίας (γιατὶ ἡ ἀξία δὲν μετρίεται). Αἴφνης τὰ «Γράμματα» μὲ τοὺς 50—60 ἀνθρώπους των.

*
**

Μένει νὰ βεβαιώσω τὸν κ. Σκληρὸ ὅτι, παρ' ὅλη τὴ διαφορὰ ἀντίληψης ποῦ μᾶς χωρίζει, θὰ ἡμποροῦσα, χωρὶς παραδοξολογία, νὰ δουλέψω καὶ ἐγὼ στὸν Μαρξισμό. Ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπίγνωση ὅτι δουλεύω γιὰ μιὰ μορφὴ ζωῆς, γιὰ τὸν ἐρχομὸ ἑνὸς καθεστώτος, ὃχι ἀντικειμενικῶς ὀρθοῦ, ἀλλὰ συμφωνότερου μὲ τὴν οἰκονομία τοῦ μυαλοῦ μου καὶ τὴν ροπὴ τοῦ χαρακτήρα μου ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὸ σημερινὸ καθεστώς.—Ἔτσι ὅμως κρατῶ ἐλεύθερη καὶ τὴν κριτικὴ μου ἀνεξαρτησία, ἐλεύθερες καὶ τὶς καλλιτεχνικές μου προτιμήσεις. Ἔτσι δὲν θὰ ἔχω τὴν ἀξίωση ὅτι ἀνακάλυψα σύστημα ποὺ κλείει ὅλο τὸν κύκλο τῆς ὑπαρξῆς, καὶ ποὺ δικαιούται νὰ ὑποδουλώσει εἰς τοὺς κανόνες του καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴν Τέχνη — ἐκλαϊκεύοντάς αὐτήν!

Δ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η ΓΝΩΜΗ ΤΩΝ "ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ"

Τὰ ΓΡΑΜΜΑΤΑ παρουσίασαν στοὺς Ἕλληνας διανοούμενους ἓνα ἀπὸ τὰ γενικὰ ἐκεῖνα προβλήματα ποὺ πολὺ σπάνια συνταράζουν τὴν Ἑλληνικὴ σκέψη. Στὴν πάλιν αὐτὴν τῶν ἰδεολογιῶν, ὅσοι εἶχαν καὶ μποροῦσαν νὰ ποῦν κάτι, τὸ εἶπαν. Ὅσοι εἶχαν μέσα τοὺς σχηματισμένους κόσμους ἰδεῶν, μᾶς ἔδωκαν τὸν ἀντίλαλό τους. Τὰ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ὑποσχεθῆκανε ὅτι, μαζὶ μὲ τὸ συμπέρα-

σμα τῆς ὅλης συζήτησης, θὰ ποῦνε τὴ γνώμη τους πάνω στὸ ζήτημα.

Δυὸ ρεύματα ἰδεολογιῶν ἦρθαν ἀντιμέτωπα: ὁ κοινωνιολογισμὸς καὶ ὁ αἰσθητισμὸς. Ὁ πρῶτος ἐπιθετικός. Μὲ ἀντιπρόσωπο τὸν κ. Σκληρό, ποὺ τὸν ἀντιλαμβάνεται κατὰ ὁρισμένο τρόπο, ξεκινῶντας ἀπὸ τὴ θεμελιώδεια ἀρχή, ὅτι, μπροστά στὸ ἀέναο γίνεσθαι τῆς πραγματικότητος, ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἐξωτερικευθεῖ μὲ θερμουργὸ δράση καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ ἐπιδράσῃ στὴν ἀνθρώπινη πραγματικότητα, νομίζει ὅτι ἡ «ψυχικὴ ἐπανάσταση» τῆς φυλῆς μας θὰ κατορθωθεῖ μὲ τὴν ἐνασχόληση τῶν ἐπιλέκτων τῆς στὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν δογάνωσίν της.

Ὁ αἰσθητισμὸς, μὲ ἀντιπρόσωπο τὸν δικό μας Ζαχαριάδη, μὲ βάση, τὴν ἀρχή, ὅτι ὑπάρχει πραγματικότητα νοητὴ στὸ μάτι τοῦ καλλιτέχνη ποὺ πηγάζει ἀπ' τὸ συναισθητικὸ κόσμο, ὑπερασπίζῃ τὴν καλλιτεχνικὴ παραγωγὴ ποὺ στέκεται μακριὰ ἀπ' τὸ πλήθος. Ἡ ποιητικὴ γνώση πλούσια σκορπᾷ τὰ κύματα τῆς συγκλίσεως καὶ δονεῖ συνθέμελα τὴν ψυχὴ τῶν ἐκλεκτῶν. Μὲ τὴν διαίσθηση κατορθώνει νὰ ἐπιτύχει μιὰ γενικὴ σύνθεση τῆς ζωῆς, ποὺ δὲν μᾶς δίνουν οἱ κομματιασμένες ἐπιστημονικὲς γνώσεις.

Ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τῶν ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ποὺ ἦρθαν νὰ φωτίσουν μὲ τὴ πολύτιμὴ γνώμη τους τὴ συζήτησι, ὁ κ. Γιανιὸς βρίσκεται σὲ ὅλα σύμφωνος μὲ τὸν κ. Σκληρό. Ὁ Ἰδὸς βρίσκει τὸν αἰσθητισμὸ καὶ τὸν σκεπτικισμὸ μεταβατικὰ στάδια ποὺ μποροῦν νὰ περάσουν ἀκίνδυνα οἱ νέοι. Ἀμφιβάλλει στὸ ὕστερο «ἂν ξεχωρίζεται κοφτὰ ἡ πράξι ἀπὸ τὴ σκέψις» καὶ δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ ἐκφράσῃ προτίμησι. Ὁ κ. Πέτρος Βλαστός, ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ περισσότερο ἡ φυλὴ, σὰ φιλόσοφος, ἀποφεύγει νὰ θίξῃ τὸ ζήτημα. Σ' αὐτὸ τὸ τεῦχος, πάρα πάνω, ὁ κ. Χριστουλάκης διεκδικεῖ τὰ δικαιώματα τῆς φιλοσοφίας στὴ ζωὴ. Ἀντιρροῦντας τὸν κ. Σκληρό, ποὺ ἐσύστησε τὴ φιλοσοφίαν σὰ *passa tempo* «μέσα εἰς τὸ γραφεῖο τὴν ὥραν τῆς ἀναπαύσεως», ἀποδείχνει μὲ περισπούδαστα ἐπιχειρήματα τὴν ἀξία τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ποὺ τροφοδοτεῖ κάθε δράσι διὰ μέσου τῶν ἐκλεκτῶν. Ὁ κ. Παπανδρέου ἐκφράζει τὴν ἐκπληξι του γιὰ τὴν ἐπέμβασι τοῦ κ. Σκληροῦ στὴ λογοτεχνία, δικαιῶνοντας τὸν Ζαχαριάδη, ποὺ τὴν θέλει ὁλότελα ξεχωριστή.

*
* *

Μὲ πολλὴν ἐκπληξι εἶδαν τὰ ΓΡΑΜΜΑΤΑ τὴν ἀπάντησι τοῦ κ. Σκληροῦ ποὺ δημοσιεύεται πέρα πάνω, πῶς ἡ πραγματεία τοῦ Ζαχαριάδη ἐρμηνεύθηκε προσωπικά. Μὲ ὀρμὴ καὶ μὲ πεποίθησι χωρὶς ἄλλο ὁ Ζαχαριάδης, γιὰ τὸ βάθος ἔβλεπε πόσον ἀντίθετες εἶνε οἱ δυὸ ἰδεολογίαι, γιὰ τὸ καταλάβαινε πῶς ἔπρεπε νὰ προφυλαχθεῖ ἡ φιλολογία μας ἀπ' τὴν κοινωνιολογικὴ ἐπιδρομή, χτύπησε λίγο σκληρὰ τὶς ἰδέαι τοῦ κ. Σκληροῦ. Ὅσον ὅμως καὶ ἂν λεπτολογήσαμε τὰ ἐπιχειρήματα του—καὶ γιὰ ν' ἀποφύγουμε κάθε παρεξήγησι δηλώνουμε ὅτι ὁ κ. Ζαχαριάδης δὲν ἔλαβε μέρος στὴ συντάξι τοῦ παρόντος φυλλαδίου—ποῦθεν δὲν ἠύραμε τὴ πρόθεσι νὰ

θιγαῖ τὸ ἄτομο τοῦ κ. Σκληροῦ. Οἱ ιδέες του, ναί — μὰ ὅχι τὸ πρόσωπόν του. Καὶ θὰ θέλαμε νὰ προσθέσουμε ἀκόμα πῶς ἄσκοπη εἶνε ἡ διάκριση, πού ἔγινε, τῆς διεύθυνσης τῶν ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ καὶ τοῦ Ζαχαριάδη, ὅταν ἀπαντοῦσε στὸν κ. Σκληρό. Γιατὶ τὸ λογοτεχνικὸ περιοδικὸ «Γράμματα» ἀνάθεσε στὸ Ζαχαριάδη νὰ ὑπερασπίσαι τὴν ἄδολη λογοτεχνία· καὶ αὐτὸ καθαρὰ βγαίνει ἀπ' τὰ γραφόμενά του—ὅτι ἐμίλησεν ἐξ ὀνόματος τῶν «Γραμμάτων». Θέλουμε ὅμως καὶ πάλι νὰ δηλώσουμε ὅτι τὸν κ. Σκληρὸ πολὺ ἐκτιμοῦν τὰ «Γράμματα», παραξενεύονται μόνο πῶς μπόρεσε νὰ βρεῖ προσωπικὴν ἐπίθεση, ἐκεῖ, πού δὲν ὑπάρχει παρὰ καθαρὴ ἰδεολογικὴ συζήτηση.

*
**

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ κοινωνιολογισμοῦ στὴ συζήτησή μας πήρανε τὸ ζήτημα φιλοσοφικά. Ἦτο ἀπαραίτητα ἐπιβεβλημένο, γιατί τρομερὸς παράστεκεν ὁ κίνδυνος τοῦ τέλειου πελαγώματος στὶς λεπτομέρειες, ὅταν ὅλη ἡ διαφορὰ, ὅλο τὸ ἐνδιαφέρον, ἦτο σὲ μιὰ ἀρχὴ γενική, σὲ μιὰ φιλοσοφικὴ ἐκδοχή.

Ἔρχονται οἱ δικοὶ μας κοινωνιολόγοι καί, ἀφελέστατα ἀπλουσταίνοντας τὰ φιλοσοφικά καὶ αἰσθητικά προβλήματα, θέλουν νὰ ὑποδουλώσουν κάθε πνευματικὴν ἐκδήλωση στὴ δράση, στὶς ἀντιλήψεις τοῦ ὄχλου. «Θέλουμε νὰ ἐκλαϊκεύσουμε τὴ τέχνη.» Μὲ μιὰ βιαστικὴ ὀλιγάρκεια πιστεύουν στὴν ἀντικειμενικὴ γνῶση τῶν κοινωνιολογικῶν νόμων τῆς ἐξέλιξης, βαπτίζουν τὴν, περὶ τὰ κοινωνικά καὶ πολιτικά προβλήματα μέριμνα, «θερμὸν ἀγκάλιασμα τῆς ζωῆς» καὶ ἀποκαλοῦν ἐκείνους πού κυνηγοῦν τὴ συγκίνηση τοῦ ωραίου, πού γίνεται καὶ μὲ μιὰν ἀντίδραση κατὰ τοῦ περιβάλλοντος, ἀναίσθητα λουσμένους «στὸν παγερὸ σκεπτικισμό.»

Ἐπρεπε λοιπόν, μὲ κάθε τρόπο τὸ ζήτημα νὰ βαλθεῖ φιλοσοφικά.—Ἐπρεπε νὰ μελετηθεῖ τὸ σημεῖο, κατὰ πόσον ἡ φιλοσοφία μπορεῖ νὰ ἐπιδράσει σὲ ὀρισμένα ἄτομα ἐκλεκτῆς ὑφῆς, τὰ ὁποῖα, ὡς ἡ γέτες, θὰ μεταδόσουν τὴν ἰδεολογία τους στὸ πλῆθος.—Ἐπρεπε νὰ ξεκαθαρισθεῖ κατὰ πόσον ἡ κοινωνιολογία ἔχει ἐπιστημονικὲς βάσεις, καθὼς διαλαλοῦν οἱ ὁπαδοί-της. Ἐπρεπε ν' ἀπαλλαγεῖ ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία ἀπ' τὶς ἰσοπεδωτικὲς ὁρέξεις καὶ τὶς στενὲς καὶ ἀποκλειστικὲς ἁλυσίδες τοῦ ἄμεσα γύρω περιβάλλοντος, πού μ' αὐτὲς θέλησαν οἱ κοινωνιολόγοι μας νὰ δέσουν τὴ Τέχνη.—Ἐπρεπε, μετὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς ἐπιστημονικῆς ἀδυναμίας, τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀνυποστατοῦ τῆς κοινωνιολογίας, νὰ καταδειχθεῖ ἡ ἀντίφαση τῶν ἐπιστημονικῶν ἰσχυρισμῶν της, ὅταν ὁρέγεται νὰ μαντεύσῃ τὸ μέλλον.—Καὶ ἔπρεπε τέλος μὲ θάρρος νὰ εἰπωθεῖ ὅτι μπορεῖ κανεὶς στὸ ὕστερο νὰ παραδεχθεῖ ὡς ὑπάρξιμο μιὰ κοινωνιολογικὴ δράση, ἀλλὰ εἴμπορεῖ ν' ἀμφιβάλλει, δι' ὄνομα τοῦ Θεοῦ, γιὰ τὴν ἐπιστήμη αὐτὴ καὶ νὰ ἐπιμένει νὰ τραγοῦδᾷ μὲ τὸν Ἀνατὸλ Φράνς ὅτι «ὅση βαθεῖα ἐπίδραση ἔχει ἓνας ὑπέρροχος στίχος, δὲν ἔχουν ἐπιστημονικὲς ὅλες ἀλήθειες.» Καὶ τὴ μόνη παραχώρηση πού θὰ ἔκανε ὁ καλλιτέχνης στὸ κοινωνιολόγο θὰ ἦτο νὰ

τὸν ἀρπάξει ἀνάμεσα ἀπ' τὴ πραγματικότητα καὶ νὰ μᾶς τὸν παρουσιάσει σὰ ψυχολογικὸ φαινόμενο.

*
**

Αὐτὸ ποὺ δείχνει ὅτι στὸν ἀφρὸ μόνο τῆς φιλοσοφίας στέκουν οἱ κοινωνιολόγοι, αὐτὸ ποὺ τοὺς φανερῶνει ἀφιλοσόφητους, εἶνε ἡ καταπληκτικὴ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ἐκφράζονται γιὰ τὸ σκεπτικισμό. Στὴν ἐπιφάνεια μόνο τῶν ἱστορικῶν καὶ πνευματικῶν προβλημάτων μεροπερνῶντας, μὲ τὰ μισόκλειστα μάτια τῶν προσηλύτων κάθε κυτυπητῆς θεωρίας μελετῶντας τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα τοῦ πνεύματος καὶ τῶν κοινωνιῶν, βλέπουν παντοῦ τὴν ἀπλόγραμμα πορεία τῆς ἀεναίου προόδου,—δὲν εἶνε παράξενο ὅτι μένουν εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὶς γνώσεις τους, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ χωρέσει στὸ μυαλό τους ἡ κριτικὴ ἀμφιβολία. Γι' αὐτοὺς ὁ σκεπτικισμὸς συγχέεται μὲ τὴ μοιρολατρεία τοῦ πλήθους.

Ὁ σκεπτικισμὸς ὅμως ὅταν ἔρχεται σὰν ἀποτέλεσμα βαθειᾶς ἐνατένισης τῆς ζωῆς, σὰν τ' ἀπόσταγμα ἰδεολογικῆς πείρας, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ ψιλόλογο ψηλάφημα τῶν ἰδεῶν, ἀπὸ τὸ θέαμα τῶν θεωριῶν ποὺ κατρακυλοῦν αἰῶνια, ἀπὸ τὴν αὐτογνώριση καὶ τὴ συναίσθηση τῆς δυναμικῆς τοῦ λογικοῦ μας, ἀπὸ τὴ διαίσθηση τῆς πραγματικότητος, ποὺ εἶνε ἀπιαστὴ γιὰ μᾶς καὶ κυλᾷ ἀκατάσχετα καὶ ἄθελα μᾶς συμπαρασέρνει στὸ ρέμμα τῆς, ἢ σὰν εἶνε ἀπόρροια καλλιτεχνικῆς ἰδιοσυγκρασίας, καὶ ὅταν εἶνε ἡ ἴδια ἡ ἀμφιβολία, μήπως δὲν ἀποτελεῖ τὴν πλέον μεστωμένη μέθοδο τῆς σκέψης ποὺ μ' αὐτὴν ὁ σκεπτικιστὴς, ἀπὸ ὀρισμένες ἀφετηριές προοπτικῆς, μελετᾷ τὴ ζωή;

Βαθεῖα ἐμποτισμένος ὁ αἰσθητικὸς ἀπὸ τὴ πίκρα τῆς πραγματικότητος αὐτῆς, δὲν θὰ θελήσει ν' ἀφεθεῖ ξέγνοιαστος στὸ κύμα ποὺ κυλᾷ, ἐνῶ θάχει διαμορφώσει τὸν ἑαυτό του σὲ δύναμη, ποὺ θ' ἀποτυπώνει παντοῦ τὴ σφραγίδα τῆς ἀτομικότητος τῆς, ποὺ θὰ μπορεῖ τὴ μάνητα τοῦ κύματος νὰ ἐρμηνεύει σὲ γαλήνη;

Τὰ ΓΡΑΜΜΑΤΑ θὰ παραμείνουν στὸ καθαρὸ λογοτεχνικὸ ἐπίπεδο. Ὅσοι θέλουν νὰ προβάλουν κοσμοδιορθωτές, ἰδοὺ ἡ κονίστρα γιὰ τὴν πάλῃ. Ἄν θέλουν συντρόφους, δὲν θὰ εἴμαστε ἐμεῖς.

Μὲ προθυμίαν ὅμως καὶ στὸ ἐξῆς θὰ συζητοῦμε κάθε ἐνάντια γνώμη καὶ θ' ἀνοίγουμε τὶς σελίδες μας σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ἰδεολογίας, μὲ τὸ δικαίωμα ν' ἀντιτάσσουμε τὴ δική μας σὲ ὅποια θ' ἀντιλαμβανόμαστε νοθευμένη.

Καὶ τώρα, κλείοντας τὴ συζήτηση, τὰ ΓΡΑΜΜΑΤΑ προσφέρουν στοὺς Ἕλληνας σκεπτομένους σπουδαίαν κίνηση ἰδεῶν, ποὺ ὀφείλεται σὲ ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς συνεργάτες τους, ποὺ λάβανε μέρος στὴ συζήτηση.

“ΓΡΑΜΜΑΤΑ”